

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АДАПТАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Колективна монографія

За редакцією Н. Ю. Голубєвої

Одеса
Фенікс
2026

УДК 341.93
А 28

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 8 від 08.04.2026 р.)*

Рецензенти:

Харитонов Є. О. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри приватного права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Гусаров К. В. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Булеца С. Б. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права та процесу Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет».

А 28

Адаптація цивільного процесуального права до європейських стандартів : кол. монографія [Електронне видання] / за ред. Н. Ю. Голубєвої. – Одеса : Фенікс, 2026. – 452 с. – Режим доступу: ...
ISBN 978-617-8763-28-2

Колективна монографія є комплексним дослідженням проблем адаптації цивільного процесуального права до європейських стандартів. Монографія, представлена увазі читача, об'єднує досвід теоретичних досліджень і практичних напрацювань вітчизняних фахівців у галузі цивільного процесуального права. Автори аналізують ключові напрями гармонізації національного процесуального законодавства з європейськими стандартами, виявляють системні прогалини та пропонують прикладні механізми модернізації судового процесу.

Адресована науковцям, викладачам, юристам-практикам, студентам юридичних факультетів і всім, хто цікавиться розвитком цивільного процесуального права в умовах європейської інтеграції.

УДК 341.93

ISBN 978-617-8763-28-2

© Колектив авторів, 2026

ЗМІСТ

Вступ від редактора.....	7

Розділ 1.

Судові витрати в цивільному судочинстві: європейські стандарти та національні тенденції розвитку (Голубєва Н. Ю.)

Вступ.....	9
1. Засади відшкодування судових витрат в європейських країнах.....	17
2. Засади відшкодування судових витрат в Німеччині, Австрії, Франції, Італії, Великобританії, США та Канаді.....	22
3. Нові механізми фінансування судових витрат.....	47
4. Проблеми визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу та їх розподілу між сторонами в Україні.....	60
Висновки.....	71

Розділ 2.

Вплив європейських стандартів судочинства на судові рішення у цивільних справах (Андронов І. В.)

Вступ.....	74
1. Судові рішення та верховенство права.....	76
2. Види судових рішень в цивільному судочинстві України та країн ЄС.....	85
3. Ухвалення судового рішення в цивільній справі без нарадчої кімнати.....	90
4. Res judicata та законна сила судового рішення: співвідношення понять.....	98
Висновки.....	103

Розділ 3.

Участь дитини в цивільному судочинстві України: європейські стандарти та національні тенденції розвитку (Волкова Н. В.)

Вступ.....	106
1. Забезпечення найкращих інтересів дитини у цивільному судочинстві: міжнародні стандарти та судова практика.....	108
2. Процесуальні гарантії участі дитини у цивільному судочинстві України в контексті європейських стандартів.....	115
3. Міжнародний механізм захисту прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві... ..	127
Висновки.....	140

Розділ 4.

Громадські центри правосуддя у механізмі забезпечення доступу до правосуддя: міжнародний та український досвід (Бут І. О.)

Вступ.....	143
1. Іноземний досвід діяльності громадських центрів правосуддя.....	148
2. Досвід діяльності громадських центрів правосуддя в Україні.....	162
3. Характерні риси громадських центрів правосуддя.....	172
Висновки.....	176

Розділ 1

СУДОВІ ВИТРАТИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Голубєва Неллі Юріївна,

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент НАПрН України,

завідувач кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»,

заслужений юрист України, адвокат

ORCID: 0000-0002-3071-4990

DOI

Вступ

1. Засади відшкодування судових витрат в європейських країнах
2. Відшкодування судових витрат в Німеччині, Австрії, Франції, Італії, Великобританії, США та Канаді
3. Нові механізми фінансування судових витрат
4. Проблеми визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу та їх розподілу між сторонами в Україні

Висновки

Вступ

Питання стягнення та вирахування судових витрат, деякі види з яких зазнали значних змін у новій редакції ЦПК, не втрачає своєї актуальності. Законодавству необхідно досягти балансу між достатньою прозорістю майбутніх витрат особи на судовий розгляд справи, щоб вона могла розрахувати економічні вигоди від ініціювання процесу, прогнозованість відшкодування, справедливості відшкодування, збереження доступності до правосуддя, але й, одночасно, запобігання створенню стимулів для ініціювання порожніх чи недобросовісних позовів тощо.

Відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судові рішення, за оновленим Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК) стало однією з основних засад цивільного судочинства (2017 року). Роль цього інституту зросла, на нього покладено великі надії у подоланні зловживання процесуальними правами, досягнення справедливості в судовому процесі.

За 8 років правозастосування нових правил вже можна зробити висновки щодо їх ефективності та можливих шляхів вдосконалення як законодавчого регулювання, так і практики їх застосування, в тому числі спираючись на найкращі практики у розвинутих країнах.

Згідно п. 12 ч. 3 ст. 2 ЦПК, відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судове рішення, є однією з основних засад цивільного судочинства (хоча згідно ст. 141 ЦПК можливий інший розподіл судових витрат, навіть до позбавлення права на відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено рішення, як реакція на її негідну (недобросовісну) поведінку під час судового процесу).

Згідно ст. 11 ЦПК суд визначає в межах, встановлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи в тому числі й розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями.

Значення стягнення судових витрат у справедливому розмірі за кожною справою неможливо переоцінити.

По-перше, це справедливе покладення на особу, яка порушила права та інтереси іншої сторони, витрат на відновлення права правої сторони (компенсаційна функція стягнення судових витрат). Фактично відбувається відшкодування збитків, які понесла сторона для відновлення свого права. Але звісно, що витрати, які пов'язані з веденням справ у суді, не можуть бути віднесені до шкоди, що підлягає відшкодуванню за правилами ст.ст. 22, 1166 тощо ЦК, оскільки вони не пов'язані безпосередньо з відновленням порушеного внаслідок завдання шкоди права. Отже, понесені особами, що беруть участь у справі, судові витрати не є збитками у цивільно-правовому сенсі, оскільки вони пов'язані з реалізацією не цивільно-правових, а процесуальних прав та обов'язків сторін у рамках судочинства¹.

По-друге, стягнення судових витрат у справедливому розмірі знижує сутяжництво: подання необґрунтованих позовів, безперспективних позовів тощо, оскільки економічна вигода від недобросовісної поведінки знижується (превентивна функція). Це спонукає в належний час виконувати договірні чи недоговірні зобов'язання учасниками цивільного обороту, не порушувати права інших осіб з боку посадових осіб державних органів, які мають думати про можливі регресні позови з боку держави, яка відшкодує шкоду, завдану через некомпетентність або недобросовісність чиновника тощо. Якщо ми не відійдемо від практики нестягнення судових витрат або стягнення їх у мінімальному, а не справедливому розмірі, то стимулюємо розповсюджену практику несплати боргів. Так, іноді вигідніше не виводити зі свого обороту гроші за поставлений товар чи послугу, дешевше відшкодувати позивачеві тільки судовий збір, оскільки обґрунтованість відшкодування витрат іншої

¹ Голубева Н. Ю. Судові витрати. Частина I. Загальні положення. URL: <https://yaizakon.com.ua/sudovi-vitrati-chastina-i-zagalni-polozhennya/>

сторони на юридичний супровід справи в суді часто ставиться під сумнів або відшкодовуються невеликі суми, тому недобросовісна сторона мало чим ризикує. Ми не повинні заохочувати сутяжництво і зловживання процесуальними правами, необхідно позбавляти недобросовісних осіб інструментарію для зловживань. Недобросовісні особи повинні бути «покарані», в тому числі й обов'язком відшкодувати справедливі витрати сторони, що виграла. Справедливе відшкодування цих витрат підвищує і затребуваність нашої професії. Підвищенням відшкодування судових витрат буде винагороджена сумлінна права сторона і покарана недобросовісна неправа сторона¹.

Згідно ч. 3 та ч. 9 ст. 141 ЦПК України при вирішенні питання про розподіл судових витрат суд враховує поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо. У випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами, або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору.

По-третє, має зрости повага до суду, збільшиться педантичність та уважність до судових процедур, якість документів, які подаються до суду, що дасть змогу виносити більш вмотивовані судові акти та в належний строк. Вірно зазначено у постанові Верховного Суду від 5 вересня 2019 року у справі № 826/841/17, що метою стягнення витрат на правничу допомогу є не тільки компенсація стороні, на користь якої прийняте рішення, витрачених коштів, але і в певному сенсі спонукання суб'єкта владних повноважень утримуватися від подачі безпідставних заяв, скарг і своєчасно вчиняти дії, необхідні для поновлення порушених прав та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин. Такий висновок справедливий і для приватно-правових відносин².

Сама по собі наявність судових витрат, зокрема, встановлений законодавством обов'язок оплати судового збору при зверненні до суду, не є порушенням принципу доступності правосуддя та відноситься до так званих «законних обмежень» за умови, що розмір судових витрат є розумним та не занадто обтяжливим щоб вважатися явною перешкодою для доступу до правосуддя. Такий висновок впливає з положень Рекомендації R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14.05.1981 р., практики Європейського суду з прав людини (наприклад, рішення у справі Толстой-Милославський проти Сполученого

¹ Голубева Н. Ю. Судові витрати: значення та види. *Часопис цивілістики*. 2019. Вип. 34. С. 11.

² Голубева Н. Ю. Судові витрати: науково-практичний посібник. Одеса: Фенікс, 2020. С. 7.

Королівства (Tolstoy Miloslavsky v. The United Kingdom), та підтримується переважною більшістю дослідників. Водночас науковцями наголошується на тому, що правове регулювання судових витрат повинно бути гнучким та забезпечувати доступ до правосуддя для усіх, зокрема, малозабезпечених верств населення, у зв'язку з чим чинне законодавство повинно містити норми, які встановлюватимуть пільгові умови для осіб, які не в змозі самостійно нести тягар судових витрат. Тобто як перешкода у доступі до правосуддя може розглядатися не наявність судових витрат, а їх розмір. Наприклад, у рішеннях Європейського суду з прав людини Креуз проти Польщі (Kreuz v. Poland), Вейсман та інші проти Румунії (Weissman and Others v. Romania) надмірний розмір судових витрат визнавався як неправомірна перешкода у доступі до суду. Саме тому, зокрема, й було прийнято Рекомендацію № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбідніших верств населення, що містить низку заходів, які рекомендуються для впровадження у країнах з метою сприяння доступу найбідніших верств населення до правосуддя. У зв'язку з цим правовий інститут судових витрат можна вважати таким, що сприяє, а не перешкоджає доступності правосуддя за таких умов: 1) розмір судових витрат при зверненні до суду повинен бути посильним для більшості населення країни (бути орієнтованим на середній розмір доходу); 2) мають бути встановлені заходи для забезпечення доступу до правосуддя для малозабезпечених верств населення (система безоплатної правової допомоги, звільнення від оплати судового збору тощо); 3) має бути законодавчо закріплений справедливий механізм відшкодування судових витрат стороні, яка виграла справу¹.

Важливим елементом забезпечення справедливого доступу до правосуддя, особливо для фізичних осіб, є право на належну правничу допомогу, в тому числі на отримання кваліфікованих юридичних консультацій та представництво в суді, яке забезпечується можливістю перекладання відповідних витрат на сторону, яка винна у порушенні прав інших осіб.

Судові витрати поділяються на дві групи: 1) судовий збір; 2) витрати, пов'язані із розглядом справи.

У цьому дослідженні зосередимось на порівняльному контексті питання судових витрат та їх розподілу між сторонами. Для порівняння розглянуті концептуальні засади регулювання судових витрат у таких країнах Європи як Австрія, Німеччина, Франція, Італія, а також, з огляду на намагання комплексного аналізу, також здійснено аналіз відповідного регулювання у деяких країнах загального права.

Дуже слушним у контексті нашого дослідження є звернення до Модельних європейських правил цивільного процесу, переклад яких на українську

¹ Устюшенко С. Е. Судові витрати в цивільному процесі України: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Одеса, 2021. С. 7.

мову із коментарем здійснили відомі українські процесуалісти І. О. Ізарова, Т. А. Цувіна, Ю. Д. Притика та інші. Зокрема, йдеться про здобутки проєкту, який здійснено зусиллями провідних науковців, Європейського інституту права (European Law Institute, або ELI) та Міжнародного інституту з уніфікації приватного права (International Institute for the Unification of Private Law, або UNIDROIT). У 2004 році Міжнародний інститут з уніфікації приватного права (UNIDROIT) разом з Американським інститутом права (ALI) опублікували Принципи транскордонного цивільного процесу ALI-UNIDROIT. Ці принципи пропонували модель балансу між різними правовими системами та традиціями, але вони не були пристосовані до вимог окремих регіонів світу, особливо до специфіки європейських правових систем. Європейський інститут права (ELI) та Міжнародний інститут з уніфікації приватного права (UNIDROIT) об'єднали зусилля для розроблення Модельних європейських правил цивільного процесу ELI-UNIDROIT, щоб розробити більш детальні правила з огляду на наявні правові інструменти рівня ЄС, європейські правові традиції та сучасні реформи у сфері права в Європі, щоб створити рамкову основу та джерело натхнення для широкого кола суб'єктів, особливо законодавців та політиків¹.

Оскільки, як відмічає І. Ізарова, «у межах цих Правил автори не завжди чітко дотримуються єдиного підходу до назви Правил – використовують поняття Model European Rules of Civil Procedure та ELI-UNIDROIT Model Rules of European Civil Procedure. По суті, такі дві назви можна сприймати як відображення двох підходів до ролі та значення цих Правил – запровадження єдиних модельних правил європейського цивільного процесу як єдиного наднаціонального особливого процесуального режиму, що діє в державах-членах ЄС, або як європейські модельні правила цивільного процесу, тобто правила, які можуть бути застосовані в європейських країнах. З огляду на зміст Правил та викладені у преамбулі положення ми пропонуємо використовувати назву «Модельні європейські правила цивільного процесу»² – ми також будемо використовувати запропоновану назву.

Розробники «Модельних європейських правил цивільного процесу» на основі досвіду своїх країн та найкращих практик сформулювали також норми про витрати та їх відшкодування, при цьому відмічаючи, що судові витрати, зокрема положення щодо їх відшкодування за результатами розгляду справи, є набагато важливішими для процедури в цілому, ніж може здатися на перший погляд. Це зумовлено двома основними причинами. По-перше, потенційні витрати щодо судового процесу та можливість їх відшкодування протилежною стороною слугують важливим стимулом

¹ ELI-UNIDROIT. Модельні європейські правила цивільного процесу. Від транскордонних принципів до європейських правил цивільного процесу. І. О. Ізарова, Т. А. Цувіна, Ю. Д. Притика та ін. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2025. С. 3, 7.

² Там само. С. 7.

для процесуальної поведінки сторін у судовому процесі. Національні законодавці не завжди беруть до уваги цю ознаку. Зокрема, питання судових витрат часто є умовою доступності правосуддя для сторін, оскільки їхній розмір може бути вирішальним для прийняття рішення щодо відкриття провадження, вступу в розпочатий процес, його продовження або мирової угоди як форми врегулювання спору. По-друге, вимоги щодо відшкодування судових витрат зазвичай становлять значну частку економічних інтересів сторін у судовому процесі¹.

Судові збори можуть сприяти ефективному здійсненню правосуддя (наприклад, шляхом запобігання зловживанню з боку сторін або скорочення адміністративних витрат), проте також можуть обмежувати доступ до правосуддя. Надмірні судові збори, що перешкоджають позивачам подати цивільний позов, можуть становити порушення п. 1 статті 6 ЄКПЛ (ЄСПЛ, справа *Kreuz v. Poland*, №28249/95, 19 червня 2001 р., §§61–67)².

Аби встановити, чи особа може скористатися правом на доступ до суду, оцінювати судові збори слід з урахуванням конкретних обставин справи, включно зі спроможністю особи їх сплатити (див. також ЄСПЛ, справа *Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom*, №18139/91, 13 липня 1995 р., §§61–67 про обґрунтованість вимоги внести значну заставу щодо судових витрат іншої сторони з огляду на те, що апеляція не вважалася добре обґрунтованою). Це право може бути порушене внаслідок відмови відшкодувати витрати сторони, яка виграла справу (ЄСПЛ, справа *Stankiewicz v. Poland*, №46917/99, 6 квітня 2006 р., §§60 і 75³).

Дж. Бентам (Jeremy Bentham) 230 років тому у «Протесті проти судового мита (про велику пагубність фіскальних зборів, обмежуючих доступ до правосуддя» дуже емоційно та з великим боєм за просту людину писав: «Судові мита покладаються на людину саме в той момент, коли існує максимальна ймовірність, що вона не має потрібних ресурсів... Більшість податків – як і має бути – стягується з ознак благополуччя (доходу, багатства); характерна особливість цього платежу та, що він є податком на тяжке становище... Засуджений злочинець має бодай надію на помилування. А бідний позбавлений правосуддя довічно... Багаті, навіть якщо їх урізали у правовому захисті, мають інші можливості для зниження шкоди. Їм на допомогу природний вплив благополуччя, суспільного становища, сила ділових і політичних зв'язків, переваги освіти та інтелекту, які йдуть пліч-о-пліч з багатством. У бідного є лише одна фортеця – захист закону, і ... фінансист, анітрохи не замислюючись, виганяє його... На закінчення: або я сильно помиляюся, або

¹ Там само. С. 165.

² Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя. Агенція Європейського Союзу з основних прав і Рада Європи, 2016 рік. URL: https://mc.court.gov.ua/img/files/file_7959.pdf. С. 122.

³ Там само. С. 124.

все-таки зумів довести, що судові мита – податок на правосуддя – найгірший з усіх існуючих або потенційних податків. У цілому нині він – заперечення справедливості, податку страждання. Він стягується не з тих, хто має максимальну вигоду, а з тих, хто занепадає»¹.

Також Bentham критикував аргументи, які висувались на користь справляння судових мит. «Перший полягає в тому, що у випадку з судами, як і в багатьох подібних ситуаціях, тягар утримання державної установи має лягати на тих, хто має користь з його діяльності. .. замість того, щоб змушувати людину, яка опинилася в тяжкому стані, нести додаткові витрати на доступ до суду, їй, швидше, має призначатися державна компенсація за докладені зусилля та витрачений час... Позивач – наша єдина опора та надія у цій війні з порушниками закону. Покласти на позивача витрати на відправлення правосуддя, окрім клопоту та ризиків, пов'язаних з поданням позову, однаково, що у разі вторгнення ворога змусити мешканців прикордонної зони не лише служити безоплатно, а й покривати всі витрати на війну зі своїх власних коштів.... Інший аргумент на користь судових зборів полягає в тому, що вони нібито є фактором стримування для судових розглядів. У нейтральному варіанті воно висловлює бездоганну реалізацію права на судовий захист, у негативному сенсі – це вид неправомірної поведінки – зловживання під прикриттям застосування свого права... Негативних сценаріїв можуть бути два: коли позов, незалежно від значення спірного питання для позивача, є безпідставним чи через незначність предмета вважається несуттєвим, дріб'язковим, тривіальним... Про безпідставні позови сказано достатньо. Тепер обговоримо аргумент про те, що судові мита покликані стримувати так звані «незначні позови». Мені багато відомо про безпідставні позови, але я не знаю нічого такого, що можна назвати легковажним позовом. Жодне відоме мені зло не може бути незначним. А для того, кому воно завдано, воно здається настільки серйозним, що він потребує справедливості та відплати. Ще одна несправедливість полягає в тому, що чим бідніша людина, тим більше вона схильна до пригнічувального впливу судових мит, спрямованих проти «сутяжництва». Але чим бідніша людина, тим менша вона схильна до судових позовів. Чим менше у людини вільного часу, який вона може витрачати непродуктивно (не кажучи вже про гроші), тим менша вона має витрачати сили та кошти на суперечки в суді... Ми часто міркуємо про бідних з точки зору благодійності, оскільки допомога нужденним дозволяє нам і здаватися добрими, і пишатися собою. Але ми рідко думаємо про них із позиції справедливості. Однак справедливість є більш важливою якістю, ніж милосердя. Якби до людей завжди ставилися справедливо, вони б меншою мірою потребували милосердя... Завжди необхідно відокремлювати неправомірну поведінку від законослухняної. Усі негативні наслідки мають пере-

¹ Jeremy Bentham. A Protest against Law Taxes. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/bentham-a-protest-against-law-taxes>

слідувати лише правопорушника, і не торкатися того, хто діє у своєму праві. Відкладіть покарання, доки вина не буде встановлена. Відкладіть витрати наскільки це можливо до останньої стадії судової процедури... Податки на споживання тиснуть на цілі групи людей: навіть найменша, будучи вражею, здатна прокричати на всю країну. Але немає спільноти платників судових мит: пригнічені та розорені податками на правосуддя люди самотньо плачуть кутами, як щури, що гинуть; жоден голос не знаходить іншого, щоб злитися у хорі».

Дуже проникливо пише автор, але на сьогодні практично всі держави світу справляють судові мита, окрім деяких країн (нижче буде згадуватись Франція, за виключеннями, наприклад, щодо комерційних справ). Багато в чому він правий, відношення до судочинства як до послуги держави чисто інтуїтивно принижує суддівську діяльність, з іншого боку абсолютно безкоштовне звернення до суду може провокувати безвідповідальне відношення учасників справи, що також досить принизливо.

Але в часи Бентама (кінець 18 століття) вартість звернення до суду була абсолютно непропорційна до доходів людей (так, за твердженням автора «В Англії витрати на ведення справи не можуть бути меншими за 24 фунти стерлінгів .... Середні витрати англійського підданого, немовлят і дорослих, багатих і бідних, разом узятих... становлять 8 фунтів стерлінгів на рік. Таким чином, шестирічний дохід – це те, що людина повинна мати заздалегідь, перш ніж їй буде надано можливість поборотися за справедливість¹»). Думаємо, що достатньо дотримання справедливого балансу у розмірі таких мит (судових зборів, в українській термінології), щоб одночасно і зберегти доступність до правосуддя і дещо мати «охолоджуючий» ефект для переводу будь-якого спору до суду. Розмір судових зборів не повинен мати загороджувального характеру, який буде непосильним для учасників справи та обмежувати право на судовий захист.

Слушно пише автор: «відкладіть витрати наскільки це можливо до останньої стадії судової процедури»², на сьогодні можливості щодо звільнення (так зване «право бідності»³), зменшення, відстрочення та розстрочення плати судового збору частково зменшують тягар судових витрат для уразливих категорій громадян, є можливість отримати безоплатну правову допомогу,

¹ Там само.

² Там само.

³ Термін «право бідності» використовується для окреслення процесуально-правового інституту судових витрат, який визначає порядок та умови надання пільг у сплаті судових витрат у конкретній справі залежно від майнового становища особи з метою реалізації права на звернення до суду. Він активно використовується у процесуальному праві Європейського Союзу. Під ним розуміють можливість отримання безкоштовної правової допомоги, однак із віднесенням її до судових витрат. Це означає, що у разі стягнення судових витрат з іншої сторони вона повинна відшкодувати вартість наданої правової допомоги (Цивільне процесуальне право України (Загальна частина): підруч. За ред. О. В. Гетманцева. Чернівці, 2022. С. 329.)

але попри ці можливості незаможні громадяни часто не звертаються в суд не тому, що вважають, що нема перспективи, а тому, що побоюються отримати неприємності, витрати та роздратування.

Прогнозуючи економічні вигоди та ефективність звернення до суду завжди є велика частка невідомого – чи вдасться стягнути борг, тобто добросовісна особа, яка зазнала шкоди від протиправних дій іншої особи, звернувшись до суду, сплативши судовий збір та інші витрати, які навіть і покладені на відповідача, але так само можуть бути не виконанні як і основна сума боргу. Відповідно навіть до офіційної статистики виконавчої служби фактичне стягнення присуджених сум судом за останнє десятиліття становить близько 20 відсотків в Україні. Отже, сумлінний позивач, який постраждав від протиправних дій відповідача, звертається до суду, сплачує судовий збір, а потім, після перемоги в цьому процесі, отримує лише виконавчий лист як на основну суму боргу, так і на судові витрати, в тому числі, судовий збір, який теоретично покладається на відповідача, але ніколи не буде виконаний або виконаний не в повному розмірі, якщо зважати на те, що тільки кожне 5 судове рішення успішно виконується. Тому питання судових витрат у судовому процесі та їх перерозподіл на сторону, яка програла, – тільки один з елементів досягнення справедливого правосуддя, який не може виконувати свої задачі у відриві від успішної реалізації інших процесуальних механізмів.

1. Засади відшкодування судових витрат в європейських країнах

Аналіз досвіду європейських країн щодо правового регулювання та практики застосування норм про судові витрати почнемо із загальноєвропейських правил. Відомо, що процесуальне законодавство країн-членів ЄС зберігає автономію та повністю залежить від національного правового регулювання, а Європейський суд виходить з того, що процесуальне право «належить» національним судам.

Однак, «європеїзація» національного цивільного процесуального права поступово відбувається. Ця тенденція, європейського впливу на цивільно-процесуальне право країн-членів, зумовлена багатьма факторами, в тому числі, впливом Європейської конвенції з прав людини, зростаючої кількості європейських нормативних актів, що виникають при пересіченні цивільно-процесуального права та міжнародного приватного права, а також ролі національного цивільного процесуального права в забезпеченні дотримання прав ЄС, в тому числі під впливом процесуальних норм у Директивах. Директиви містять процесуальні правила, що стосуються різних сфер цивільного

процесуального права держав-членів, таких як право застосування *ex officio*, тяга доказування, способи доказування, вільний вибір адвоката, тощо¹.

Судові витрати у цивільних справах регулюються національним законодавством і не уніфіковані на рівні ЄС.

У деяких випадках присудження судових витрат стороні, що виграла, обмежується основним судовим провадженням. В інших випадках воно покриває всі витрати. Також присудження судових витрат може бути автоматичним, як це передбачено нормативними актами, тоді як в інших воно має ґрунтуватися на офіційному запиті сторони, що виграла, і суд матиме повне право вирішувати, чи надавати їх та в якій сумі. На практиці в деяких країнах компенсація є досить мізерною і рідко становить більше десяти відсотків від понесених витрат. В інших країнах відшкодування покриває всі витрати. Стандартизація правил у цій сфері забезпечила б більшу прозорість. Можна уявити собі автоматичну систему відшкодування з фіксованими лімітами відповідно до сум, що стоять на кону, характеру конфлікту та рівня доходу сторони, що програла².

Для транскордонних спорів важливим є наступне. Багато нормативних актів направлені на подолання правових та адміністративних бар'єрів розвитку єдиного ринку у ЄС, в тому числі Римський договір (див. ст. 220), Маастрихтський договір (див. розділ VI), Амстердамський договір (див. ст. 65), Ніццький договір тощо. Але вартість використання систем правосуддя в ЄС є однією з перешкод для безперешкодного доступу до правосуддя. Основна причина цього складається з чотирьох пунктів. По-перше, складність оцінки через відсутність доступної інформації про витрати, пов'язані з судовими процедурами, може бути перешкодою. По-друге, істотні відмінності у вартості від однієї держави-члена до іншої також є перешкодою. По-третє, суттєві відмінності в правових системах держав-членів призводять до збільшення витрат на ведення справ (юристи, перекладачі, поїздки, повідомлення). Європейський Союз поставив собі за мету гарантувати доступ до правосуддя для своїх громадян. Ефективний доступ до правосуддя означає, що витрати на доступ до правосуддя є доступними для громадян, а інформація про такі витрати або джерела витрат є легкодоступною³.

Думаємо, що сучасний функціонал Порталу Європейського електронного правосуддя (The European e-Justice Portal) створений для пересічного спожи-

¹ Krans B. EU Law and National Civil Procedure Law: An Invisible Pillar. *European Review of Private Law* Volume 23, Issue undefined (2015) pp. 567-587. URL: <https://kluwerlawonline.com/JournalArticle/European+Review+of+Private+Law/23.4/ERPL2015038>

² Study on the Transparency of Costs of Civil Judicial Proceedings in the European Union. URL: https://e-justice.europa.eu/sites/default/files/2012-12/cost_study_report_en.pdf?id=99bdd781-aa3d-49ed-b9ee-beb7eb04e3ce

³ Study on the Transparency of Costs of Civil Judicial Proceedings in the European Union. URL: https://e-justice.europa.eu/sites/default/files/2012-12/cost_study_report_en.pdf?id=99bdd781-aa3d-49ed-b9ee-beb7eb04e3ce

вача судових послуг в ЄС, багато в чому позитивно впливає на подолання першого та, частково, третього чинника зазначених вище, адже на мовах країн ЄС містить необхідну інформацію для звернення до суду¹.

The European e-Justice Portal містить опції пошуку: законодавчих актів Європейського Союзу, судових рішень; судів Європейського Союзу та судів держав-членів ЄС; реєстрів Європейського Союзу та реєстрів держав-членів ЄС: компаній, нерухомості, банкрутств; адвокатів, нотаріусів, перекладачів і медіаторів держав-членів ЄС; керівництв з правової допомоги; з медіації; зі спадкування; зі складання та реєстрації заповітів; з відеоконференцзв'язку і співпраці в галузі судочинства у цивільних або комерційних справах; діючих офіційних форм судових і позасудових документів.

Незахищені верстви населення для покриття витрат на судовий розгляд можуть звернутися за юридичною допомогою в межах країн ЄС. Також спеціальне законодавство передбачає стандарти правової допомоги в транскордонних цивільних справах, наприклад, Директива Ради 2002/8/ЄС від 27 січня 2003 року про покращення доступу до правосуддя у транскордонних спорах шляхом встановлення мінімальних спільних правил щодо правової допомоги у таких спорах².

У державах-членах ЄС основними джерелами судових витрат є такі: судові збори, гонорари адвокатів, гонорари судових приставів (або, якщо в державі-члені немає посади судового пристава, витрати на виконання судового рішення), гонорари експертів та перекладачів. Рівень прозорості витрат на правосуддя в Європі залежить від джерела витрат, так, судові збори переважно є найпрозорішими зборами, оскільки вони безпосередньо встановлені національним законодавством у більшості держав-членів. Менш прозорими витратами в більшості держав-членів є гонорари адвокатів, гонорари експертів та компенсація свідкам. Гонорари адвокатів є важливою частиною судових витрат. У багатьох державах-членах було встановлено тарифні таблиці. Однак вони, як правило, не є обов'язковими, оскільки в Європі спостерігається рух за дерегуляцію. Так, Нідерланди з 1997 року, Бельгія, Данія та Італія з 2006 року скасували свої обов'язкові закони щодо гонорарів адвокатів. Гонорари адвокатів, як правило, є предметом угоди між адвокатом та стороною на початку провадження. Однак вони можуть

¹ Цей Портал ми багато років згадуємо у різних працях, оскільки хоч він і не став дійсним єдиним вікном електронного судочинства ЄС (докладніше див. *Голубєва Н. Ю.* Електронне судочинство: міжнародний досвід: монографія. Одеса: Фенікс, 2020. 204 с. DOI: 10.32837/11300.14039. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14039>), але вже багато років є цінним джерелом інформації про процедури і правила в країнах ЄС, див. за посиланням: The European e-Justice Portal. URL: <https://e-justice.europa.eu/home.do?action=home>

² Council Directive 2002/8/EC of 27 January 2003 to improve access to justice in cross-border disputes by establishing minimum common rules relating to legal aid for such disputes. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1427884684134&uri=CELEX:32003L0008>

змінюватися залежно від багатьох параметрів, таких як складність справи, її тривалість. Гонорари адвокатів або погодинна ставка майже ніколи не публікуються¹.

Свобода договору, зокрема щодо гонорарів, робить їх особливо складними для оцінки для сторони у справі. Спосіб та час оплати гонорарів вільно встановлюються адвокатом за згодою зі своїм клієнтом у всіх державах ЄС².

Розмір гонорарів адвокатів окремо регулюються лише у кількох державах ЄС, наприклад, німецьке законодавство містить таблиці мінімальних та максимальних гонорарів адвокатів, а в Австрії закон **про тарифи на послуги адвокатів, хоч і не має імперативу щодо максимальних меж, але має два важливих наслідки**: 1) якщо сторони не підписали договір із фіксованою ставкою або погодинною оплатою, адвокат виставлятиме рахунок саме за цими офіційними тарифами; 2) це обов'язкова шкала для розрахунку відшкодування судових витрат стороною, яка програла, стороні, яка виграла.

Щодо витрат у справах, які мають «загально-європейське» регулювання, а саме щодо спрощених судових процедур в ЄС зазначимо наступне. Так, і в правилах «European payment order» (Європейське наказне провадження було запроваджено Регламентом Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 1896/2006 від 12.12.2006 р. про запровадження Європейського наказного провадження), і в «European Small Claims Procedure» (Європейську процедуру щодо вирішення дрібних спорів було запроваджено Регламентом Європейського Парламенту та Ради від 11.07.2007 р. № 861/2007 про запровадження Європейської процедури щодо вирішення дрібних спорів) передбачено національний режим регулювання судових витрат.

Відповідно до п. 29 правил про Європейську процедуру вирішення дрібних спорів «на сторону, що програла, покладаються витрати на ведення справи. Ці витрати потрібно тлумачити відповідно до положень національного законодавства. Беручи до уваги такі цілі цієї процедури, як спрощення та зниження витрат, суд або уповноважений орган має зобов'язати сторону, яка програла, сплатити тільки витрати, що пов'язані з розглядом справи, включаючи, наприклад, будь-які витрати на представництво інтересів адвокатом або іншим фахівцем у галузі права, витрати, пов'язані з врученням документів, які пропорційні розміру вимог, або, які було фактично понесено»³.

Модельні європейські правила цивільного процесу формулюють низку універсальних правил та найкращих практик стосовно алгоритму відшко-

¹ Study on the Transparency of Costs of Civil Judicial Proceedings in the European Union. URL: https://e-justice.europa.eu/sites/default/files/2012-12/cost_study_report_en.pdf?id=99bdd781-aa3d-49ed-b9ee-beb7eb04e3ce

² Там само.

³ Regulation (EC) No 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2007/861/oj/eng>

дування судових витрат. Розділ «Витрати» є відносно невеликим і містить 7 правил. Правила щодо визначення видів судових витрат та розподілу їх за результатами розгляду справи не є настільки конкретними, якими вони можуть бути в національних процесуальних кодексах. Правила базуються на розумінні того, що надмірна деталізація відшкодування судових витрат не сприятиме ефективному захисту сторін у процесі здійснення правосуддя. Ці Правила базуються на ідеї, яка полягає в наданні широкої дискреції суду щодо визначення способів відшкодування судових витрат. Такий підхід найкраще відповідає забезпеченню правосуддя в конкретних справах, враховуючи різноманітність ситуацій, що виникають у процесі здійснення судочинства¹.

Згідно п. 1. правила 239 Модельних європейських правил цивільного процесу «Питання про розподіл судових витрат вирішує суд, який ухвалив рішення по суті спору або припинив провадження в будь-який інший спосіб. До повноважень суду належить обов'язок визначити, на яку сторону буде покладено відшкодування витрат, якщо сторони не домовилися про інше. Будь-яке відшкодування витрат має обмежуватися розумними та пропорційними витратами».

При цьому «Пропорційність судових витрат» розглядається як складова принципу пропорційності в цивільному процесі, так, згідно правила 8 «судові витрати повинні бути, наскільки це можливо, співмірними із ціною позову, характером та складністю конкретного провадження, його важливістю для сторін та суспільних інтересів»².

Правило 240 визначає види витрат, пов'язаних із провадженням, які підлягають стягненню: а) розумні та пропорційні витрати на юридичне представництво у провадженні; б) судові та інші витрати, зокрема, витрати на призначених судом експертів, перекладачів, судових стенографістів тощо; с) інші розумні фінансові витрати сторін, пов'язані з розглядом справи, як-от витрати на експертів, обраних сторонами, витрати на поїздки та витрати на послуги з доставки документів. Предметом стягнення можуть бути тільки ті витрати, які розумно та пропорційно понесли сторони у зв'язку з провадженням у справі, з урахуванням суми спору, характеру та складності питань, значущості справи для сторін³.

Критеріями покладання на іншу сторону судових витрат є обсяг задоволення вимог та добросовісність поведінки сторін і якою мірою вони сприяли справедливому, ефективному та швидкому вирішенню спору (правило 241). Перегляд рішення щодо витрат може бути оскаржене тільки щодо викори-

¹ ELI-UNIDROIT. Модельні європейські правила цивільного процесу. Від транскордонних принципів до європейських правил цивільного процесу / І. О. Ізарова, Т. А. Цувіна, Ю. Д. Притика та ін. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2025. С. 165.

² Там само. С. 71.

³ Там само. С. 168.

стання дискреції судом в апеляційного порядку, але не підлягає касаційному оскарженню (правило 242). Правило 243 регулює забезпечення витрат¹.

Згідно п. 3 правила 27 Модельних європейських правил цивільного процесу у разі неподання сторонами з неповажних причин або без повідомлення причин доказів, які витребує суд, суд, залежно від того, яка особа ухиляється від подання доказів, може зобов'язати сторону або її представника нести витрати за невиконання. У разі злісного невиконання суд може призначити астрент (наказ про сплату штрафу, адміністративне стягнення штрафу), як це передбачено національним законодавством, або притягнути до відповідальності за зневажливе поводження сторони².

Перерозподіл витрат також згадується у правилі 55 Модельних європейських правил цивільного процесу в контексті зміни позовних вимог стороною; у правилі 56 – в контексті відмови від позову та визнання позову; у правилі 104 – в контексті покладення санкцій за порушення конфіденційності (суд може зобов'язати сторону, яка порушила конфіденційність, сплатити судові витрати у справі по суті незалежно від результату розгляду спору); у правилі 108 – в контексті несення витрат на виконання ухвали про доступ до доказів; у правилі 125 – в контексті відшкодування витрат на експерта; у правилі 163 – в контексті відкликання апеляційної скарги; у правилі 179 – в контексті предмету окремої скарги про перегляд; у правилі 194 – в контексті обмеження щодо ухвал про збереження майна; у правилі 209 – в контексті вимог до уповноважених позивачів (за потреби суд може вимагати забезпечення судових витрат); у правилі 224 – в контексті затвердження мирової угоди (суд не виносить ухвали про затвердження мирової угоди, якщо умови щодо оплати судових та інших пов'язаних з позовом витрат, незалежно від того, чи зазначені вони в запропонованій мировій угоді чи ні, є очевидно необґрунтованими).

Ці правила, разом із національними найкращими практиками можуть бути орієнтиром для українського судового процесу.

2. Засади відшкодування судових витрат в Німеччині, Австрії, Франції, Італії, Великобританії, США та Канаді

Німеччина. Німеччина має велику кількість законодавчих норм про судові витрати, що, напевне, зумовило вивчення окремої дисципліни студентами-правниками, яка називається *Kosterecht* (право про витрати).

Судові збори регулюються спеціальним законом (*Gerichtskostengesetz, GKG*) та Законом про судові витрати (у сімейних справах) (*Gesetz über*

¹ Там само. С. 169.

² Там само. С. 78.

Gerichtskosten in Familiensachen, FamGKG) і розраховуються на основі ціни спору та залежно від стадії розгляду, із застосуванням дегресивної шкали. Позивач зобов'язаний авансувати судові збори у повному обсязі, щоб позовну заяву було вручено судом відповідачу. Інші витрати, наприклад, витрати на оплату послуг призначених судом експертів, витрати свідків, адміністративні збори або послуги перекладачів також оплачуються сторонами, і суд може зобов'язати сторони авансувати ці витрати.

Гонорари адвокатів регулюються Законом про винагороду адвокатів (Rechtsanwaltsvergütungsgesetz, RVG – діє щодо членів адвокатських утворень, інших юридичних об'єднань, але не поширює свою дію на штатних юристів, арбітражних керуючих, душоприказників та подібних осіб), або на підставі договору між адвокатом та його клієнтом (§ 3a RVG)¹.

Згідно § 2 RVG розмір винагороди, якщо інше не передбачено цим Законом, розраховується з вартості предмета юридичних послуг (вартість спору Gegenstandswert). Розмір винагороди розраховується на підставі тарифів з відповідного переліку розмірів оплати за певні дії у Додатку до закону.

1 червня 2025 року RVG оновлено, підвищено ставки винагороди, що є частиною ширшої правової реформи, спрямованої на модернізацію системи юридичних витрат, і стосуються як гонорарів адвокатів, так і розрахунку судових витрат. Таблиця з базовими ставками містить ціну спору та базову ставку (див. у посиланні таблицю)², залежно від виду послуги базова ставка може бути змінена відповідно до коефіцієнта від 0,1 до 2,5³.

Якщо гонорар ґрунтується на вартості позову, адвокати зобов'язані звернути увагу клієнта на цей факт до початку роботи (§ 49b підпункт 5 Федерального кодексу адвокатів (BRAO)). Якщо укладається угода про їх винагороду, адвокати повинні зазначити, що *якщо витрати відшкодовуються протилежною стороною, відшкодовуються лише встановлені законом гонорари* (§ 3a підпункт 1 RVG). Перед укладенням угоди про представництво інтересів клієнта у трудовому суді адвокати повинні звернути увагу клієнта на те, що його судові витрати не підлягають відшкодуванню (§ 12a підпункт 1 Закону про трудові суди [Arbeitsgerichtsgesetz]⁴).

Закон дозволяє укладати угоду про погодинну оплату чи фіксовану ціну (фіксований гонорар застосовується досить рідко), яка може бути вищою,

¹ Gesetz über die Vergütung der Rechtsanwältinnen und Rechtsanwälte. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/rvg/>

² Gesetz über die Vergütung der Rechtsanwältinnen und Rechtsanwälte (Rechtsanwaltsvergütungsgesetz – RVG) Anlage 2 (zu § 13 Absatz 1 Satz 3) . URL: https://www.gesetze-im-internet.de/rvg/anlage_2.html

³ Gesetz über die Vergütung der Rechtsanwältinnen und Rechtsanwälte (Rechtsanwaltsvergütungsgesetz – RVG) Anlage 1 (zu § 2 Absatz 2) Vergütungsverzeichnis. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/rvg/anlage_1.html

⁴ Costs. Germany. URL: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/where-and-how/costs/de_en

але не нижчою за встановлені RVG (за винятком випадків, дозволених законом). Але наприклад, при домовленості про погодинну оплату юридичних послуг, договір має містити застереження про те, що у разі стягнення судових витрат зі сторони, що програла, іншого учасника процесу або з бюджету такі витрати, як правило, підлягають відшкодуванню в розмірі не більшому, ніж встановлена законом винагорода для такого роду юридичних послуг.

Існує можливість отримати державну допомогу (Prozesskostenhilfe) для оплати адвоката, якщо клієнт не може покрити витрати самостійно.

Відшкодування судових витрат. Сторона, що програла, зобов'язана повністю сплатити витрати у справі чи, у разі часткової перемоги, витрати розподіляються пропорційно. Суд самостійно ухвалює рішення, в якому вказується, хто зобов'язаний нести витрати, пов'язані з веденням судової справи (абз. 2 § 308 Zivilprozessordnung, ZPO (Цивільного процесуального кодексу))¹. Необхідність заяви відповідної вимоги стороною не вимагається.

Згідно абз. 1, 2 § 91 ZPO сторона, що програла, несе витрати на судовий розгляд, зокрема, відшкодовує протилежній стороні витрати, понесені тією мірою, якою вони були необхідні для належного відстоювання або захисту її законних прав. Відшкодування витрат також включає компенсацію протилежній стороні за час, втрачений через необхідність поїздок або присутність на слуханнях; відповідно застосовуються положення щодо компенсації для свідків. Встановлені законом гонорари та витрати адвоката сторони, що виграла, підлягають відшкодуванню у всіх судових розглядах. Транспортні витрати адвоката, який не зареєстрований і не проживає в окрузі суду, який розглядає справу, підлягають відшкодуванню, але лише в тій мірі, якою його участь була потрібна для належного ведення або захисту справи. Витрати кількох адвокатів підлягають відшкодуванню лише в тій мірі, якою вони не перевищують витрати одного адвоката або якщо була потрібна зміна адвоката. У своїй власній справі адвокату відшкодовуються гонорари та витрати, які він міг би вимагати як гонорари та витрати уповноваженого представника².

За необхідності розподілити судові витрати у випадках, коли за позивача і (чи) відповідача є множинність осіб, і розподіл може бути рівним, застосовується Формула Баумбаха (Baumbach'sche Formel, названа на честь відомого коментатора ZPO Adolf Baumbach, яка була запропонована ним у коментарі до § 100 ZPO та формулює принцип справедливого розподілу витрат, коли позов пред'явлений до кількох осіб (відповідачів) у рівному розмірі), однак суд приймає рішення про стягнення лише з однієї особи, іноді розрахунки здійснюються з допомогою спеціальних комп'ютерних програм.

Відшкодування гонорару адвоката стороною, що програла, обмежується встановленою законом ставкою, що робить фінансовий ризик програшу передбачуваним. Отже, у Німеччині немає спеціальних процедур контролю

¹ Zivilprozessordnung https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/_308.html

² Zivilprozessordnung. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/_91.html

за витратами (таких як, наприклад, бюджетування витрат в англійських судах). З іншого боку, лише в рідкому випадку стороні, що виграє, будуть відшкодовані всі витрати, понесені у зв'язку з судовим розглядом, оскільки встановлений законом гонорар, як правило, нижчий, ніж узгоджений гонорар на основі погодинних ставок¹.

Основні особливості відшкодування судових витрат в **Австрії**.

По-перше, згідно § 41 Цивільного процесуального кодексу Австрії (далі – Zivilprozessordnung) сторона, яка програла у судовому спорі в повному обсязі, зобов'язана відшкодувати своєму опоненту, а також будь-якій особі, яка приєдналася до протилежної сторони, всі витрати, понесені в ході судового розгляду та необхідні для належного відстоювання або захисту своїх законних прав. Суд визначає, які витрати вважаються необхідними при встановленні розміру судових витрат, не беручи до уваги докази, на власний розсуд, керуючись ретельною оцінкою всіх обставин»².

Згідно із принципом пропорційності сторона, що програла, відшкодовує витрати пропорційно частці програшу. Якщо позов частково задоволений, витрати діляться. Суд визначає, хто саме та в якому обсязі несе витрати у своєму рішенні (включаючи судові витрати, оплату юридичних послуг та деякі інші витрати сторін (наприклад, витрати на забезпечення збереження доказів та витрати на відрядження). Відповідно до Федерального закону від 27 листопада 1984 р. про судові та адміністративні збори (Закон про судові збори (далі – GGG)³), позивач (апелянт) має авансувати витрати. Їх розмір визначається виходячи із суми спору. Правила складання бюджетів видатків відсутні, тому не потрібно надавати детальної розбивки щодо кожного етапу судового процесу⁴.

Згідно § 20 GGG у випадках, зазначених у § 70 Zivilprozessordnung, «а також у випадках особистого звільнення від сплати судових витрат з інших причин (стаття 10), протилежна сторона зобов'язана сплатити судові витрати, які повинна була б сплатити звільнена від сплати сторона, якщо вони були б покладені на неї чи вона би прийняла їх на себе в результаті мирової угоди. У разі сумнівів справляється половина суми витрати»⁵.

¹ Shchavelev A. Grundlagen des deutschen Zivilprozesses, insbesondere mit Beteiligung ausländischer Parteien. URL: https://www.goerg.de/sites/default/files/fields/content_types/publication/downloads/DRJV-Sammelband%20zum%20deutschen%20Recht%20in%20russischer%20Sprache%2C%20Ausgabe%20N%204%2C%20Dezember%202020_0.pdf

² Zivilprozessordnung. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/zpo>

³ Bundesgesetz vom 27. November 1984 über die Gerichts- und Justizverwaltungsgebühren (Gerichtsgebührengesetz – GGG). URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002667>

⁴ Streitbeilegung 2025. URL: <https://oblin.at/ru/znanija/putevoditeli-dlja-ehkspertov/razreshenie-sporov-avstrija-2025/>

⁵ Bundesgesetz vom 27. November 1984 über die Gerichts- und Justizverwaltungsgebühren (Gerichtsgebührengesetz – GGG) . URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002667>

По-друге, відшкодуванню підлягають лише необхідні витрати, розраховані на основі *офіційних тарифів* (Закон про гонорари адвокатів (RATG)¹), а не фактично виплачена адвокату сума (якщо вона вища) за укладеним договором.

Згідно § 41 Zivilprozessordnung «у мірі, в якій розмір винагороди адвоката або інший розмір судових витрат регулюється тарифами, визначення розміру витрат має здійснюватися відповідно до цих тарифів...Витрати, понесені у зв'язку із залученням кількох адвокатів для однієї й тієї ж сторони, у будь-якому випадку відшкодовуються лише тією мірою, якою вони не перевищують витрати на залучення одного адвоката або тією мірою, якою була потрібна зміна адвоката»².

Угоди із адвокатом про погодинну оплату допустимі та поширені в Австрії, при цьому одноразові гонорари не заборонені, але рідше використовуються у судових справах.

Згідно § 3 Rechtsanwaltstarifgesetz (Закону про гонорари адвокатів) сума, що має значення для застосування конкретної тарифної ставки (основа оцінки), розраховується у цивільному судочинстві за вартістю предмета спору, у виконавчому провадженні (забезпеченні) – за вартістю вимоги, у провадженні у справах про банкрутство та реструктуризацію кредита – за сумою зареєстрованої вимоги. Згідно § 16 витрати на судові мита, поштові витрати та інші витрати, включаючи податок на додану вартість, відшкодовуються окремо. Винагороди, включаючи стандартний гонорар; витрати на відрядження, компенсація за втрату часу та інші витрати не включаються в загальну суму винагороди для цих цілей. Згідно § 18 адвокат не має права на винагороду за складання кошторису витрат або рахунки за послуги, що надаються сторонам³.

По-третє, позивачі, які проживають за межами ЄС, можуть бути зобов'язані внести заставу (процесуальну заставу) на покриття можливих судових витрат відповідача.

Відшкодування судових витрат у **Франції** базується на принципі, що сторона, що програла, покриває витрати іншої сторони, включаючи гонорари адвокатів (art. 700 Code de procédure civile – далі CPC) та процедурні витрати (експертизи, переклади). Але із таким застереженням, що витрати у Франції поділяються на:

- «ті, що відшкодовуються» (art. 695 CPC) – це витрати, понесені стороною в ході розгляду, які відшкодовуються стороною, що програла, якщо тільки суддя мотивованим рішенням не ухвалить про зворотне (art. 696 CPC);

¹ Rechtsanwaltstarifgesetz (RATG). URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002143>

² Zivilprozessordnung. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/zpo>

³ Там само.

- «ті, що не відшкодовуються» – це витрати, понесені стороною в ході розгляду, які не включені в загальну суму судових витрат і, отже, не підлягають «автоматичному» відшкодуванню, в тому числі гонорари адвокатів.

У Франції тарифи на послуги адвокатів є вільними, та можуть бути погодинними, фіксованими або залежати від результату, проте певні види юридичних послуг (наприклад, нотаріальні чи виконавчі) регулюються державою, забезпечуючи прозорість та фіксовану вартість.

Особливістю Франції є те, що Законом № 77-1468 від 30 грудня 1977 року встановлено принцип безкоштовного судового розгляду у цивільних та адміністративних судах (мається на увазі, що не сплачується судовий збір, але за деякими винятками, подання позову до цивільних судів першої інстанції або ж трудовий суд вимагає придбання податкової марки вартістю 50 євро), але інші витрати, які властиві судочинству, сплачуються особою, яка звертається в суд, наприклад, витрати на переклад, компенсації свідкам, експертам, виконання тощо (art. 695 CPC).

Art. 695 CPC містить вичерпний список витрат (збори, податки та винагороди, що стягуються секретарями суду; втрати на обов'язковий переклад; компенсація свідкам; винагорода технічних фахівців, зокрема експертів, призначених судом; регульовані витрати; винагорода державних та міністерських службовців; регульована винагорода адвокатів, за винятком нерегульованих гонорарів; витрати на міжнародне вручення судових документів; певні витрати на соціальні розслідування чи конкретні судові заходи). Цей список тлумачать суворо. Будь-які витрати, не включені до нього, виключаються з витрат, насамперед із гонорарів адвокатів та витрат, понесених у особистих цілях¹.

Відповідно до art. 696 CPC, сторона, що прогала, як правило, зобов'язана сплатити судові витрати. У цивільних справах будь-яке судове рішення, яке припиняє розгляд справи, має містити ухвалу про відшкодування судових витрат, понесених у ході процесу. Проте суддя має дискреційні повноваження, що дозволяють йому мотивованим рішенням розподіляти судові витрати, перерозподілити їх. Також згідно art. 696 CPC умови, за яких сторона, яка отримує юридичну допомогу, також може бути зобов'язана сплатити всі або частину судових витрат.

Art. 700 CPC дозволяє судді зобов'язати сторону, яка несе відповідальність за судові витрати, або, в іншому випадку, сторону, що прогала, виплатити іншій стороні суму, призначену для компенсації всіх або частини понесених витрат, не включених до загальної суми судових витрат, тобто і тих, «що не відшкодовуються». Згідно art. 700 CPC у всіх випадках суддя бере до уваги справедливність та економічний стан сторони, проти якої виноситься

---

¹ Les frais, les dépens et le tarif du commissaire de justice. URL: <https://acta.fr/actualites/les-frais-les-depens-et-le-tarif-du-commissaire-de-justice/>

рішення. Суддя може, навіть з власної ініціативи, з причин, що ґрунтуються на тих же міркуваннях, визнати такі рішення необґрунтованими. Сторони можуть подати документи, що підтверджують, заявлені ними суми¹.

Це рішення не виноситься автоматично, а вимагає прямого запиту від зацікавленої сторони та підпадає під суверенну оцінку компетенції судді, який приймає рішення у порядку справедливості та з урахуванням економічного стану сторін. На практиці важливо чітко розрізняти три категорії витрат: витрати, безпосередньо пов'язані з судовим розглядом і виникаючих за результатами спору; невідшкодовані витрати, що підлягають можливому та частковому відшкодуванню, оцінюються справедливо; виконавчі витрати, що виникають після винесення рішення і регульовані незалежним режимом².

Передбачений процесуальним законодавством Франції і механізм боротьби із недобросовісною поведінкою адвокатів. Так, згідно art. 698 CPC «Витрати, пов'язані з необґрунтованими судовими розглядами, позовами та процедурами примусового виконання, несуть юристи, які їх ініціювали, без шкоди для будь-яких претензій на відшкодування збитків. Те саме стосується витрат, пов'язаних із судовими розглядами, позовами та процедурами примусового виконання, які визнані недійсними з вини самого юриста»³.

Італія. Судові збори регулюються Зведеним законом про судові витрати (Testo Unico delle spese di giustizia (TUSG, D. P. R. 30 maggio 2002, n. 115) – основний італійський нормативний акт, що регулює витрати на судові процеси (цивільні, кримінальні, адміністративні та ін.). Він охоплює оплату послуг, внески, безкоштовну правову допомогу (patrocinio a spese dello Stato – одне з ключових положень, що забезпечує право на захист незаможних громадян), стягнення судових витрат, штрафів та витрати, що покриваються державою⁴. Стандартне мито варіюється в залежності від вартості позову. Стандартне мито за подання позову збільшується вдвічі під час оскарження та подвоюється під час розгляду справи в Касаційному суді.⁵

Діяльність адвокатури регулюється Законом № 247/2012 про юридичну професію. Розмір гонорарів, встановлений у Постанові Міністерства № 55/2014 (в новій ред. № 147/2022⁶).

¹ Code de procédure civile. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070716/2026-02-11

² Les frais, les dépens et le tarif du commissaire de justice. URL: <https://acta.fr/actualites/les-frais-les-depens-et-le-tarif-du-commissaire-de-justice/>

³ Там само.

⁴ Testo unico in materia di spese di giustizia. Decreto del Presidente della Repubblica 30 maggio 2002, n. 115. URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2015/01/14/testo-unico-in-materia-di-spesse-di-giustizia>

⁵ Costs. Italy. URL: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/where-and-how/costs/it_en

⁶ Тут наведено тарифи, передбачені Постановою Міністерства № 147/2022: Seguono i compensi previsti dal d.m. 147/2022. URL: https://e-justice.europa.eu/sites/default/files/2024-09/Costs_Italy_fees%20for%20proceedings_IT_IT_it.pdf?id=079771cf-0fe9-45ee-be5d-4f68a9461a59

В Італії існує лише одна категорія адвокатів, які, будучи зареєстрованими в колегії адвокатів, мають право брати участь у будь-яких видах судових розглядів та виступати в будь-яких судах, за винятком вищих судів (Касаційного суду та Державної ради – Corte di Cassazione та Consiglio di Stato), для яких потрібна додаткова спеціальна кваліфікація.

Постанова, яка встановлює параметри оплати гонорарів для юристів, відповідно до п. 6 ст. 13 Закону № 247 від 31 грудня 2012 р., затв. Указом міністра юстиції від 10 березня 2014 р., № 55 регулює параметри гонорарів адвокатів за професійні послуги у випадках, коли на момент укладання договору або згодом розмір гонорару не було визначено у письмовій формі, або у будь-якому випадку, коли він не був визначений за взаємною згодою, у тому числі у разі вихідної допомоги, а також послуг, наданих на користь третіх осіб, або службових послуг, передбачених законом, без шкоди – навіть у разі договірної визначення гонорару – *для положень про відшкодування витрат*.¹ Порядок визначення винагороди регулюється статтею 13 Закону № 247/2012. Розмір винагороди може бути узгоджений довільно: допускається фіксована сума, що залежить від часу, як правило, щодо однієї чи кількох справ, виходячи з обсягу та термінів надання послуг, окремих етапів чи послуг, або всього періоду діяльності, у вигляді відсотка від вартості справи чи суми, яку може отримати одержувач послуги. Заборонені угоди, відповідно до яких адвокат отримує як винагороду, повністю або частково, частку у майні, до якого належить надана послуга або спір, що розглядається.

У **Великобританії** спори про правильне визначення розміру судових витрат, умови і порядок їх відшкодування складають окрему категорію справ, які вирішуються суддями, які спеціалізуються саме на таких справах.

Управління судових витрат вищих судів (SCCO) є окремою частиною Верховного Суду. SCCO оцінює витрати, понесені в ході цивільного судочинства, щоб визначити, якою мірою: по-перше, сторона, що перемогла, в судовому процесі може отримати компенсацію від свого опонента; по-друге, адвокат чи соліситор може отримати компенсацію із державних коштів; по-третє, клієнт має сплатити за послуги свого адвоката².

SCCO має у штаті суддів з судових витрат (*Cost Judges*) та уповноважених судових службовців (*Costs Officers*), чії рішення можуть бути оскаржені судді з судових витрат. Основною функцією SCCO є оцінка судових витрат, які підлягають стягненню з одного учасника судового розгляду іншим учасником судового розгляду або адвокатом. SCCO має юрисдикцію оцінювати

¹ DECRETO 10 marzo 2014, n. 55 Regolamento recante la determinazione dei parametri per la liquidazione dei compensi per la professione forense, ai sensi dell'articolo 13, comma 6, della legge 31 dicembre 2012, n. 247. (14G00067) (GU Serie Generale n.77 del 02-04-2014) . URL: <https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2014/04/02/14G00067/sg>

² Senior Courts Costs Office. URL: <https://www.gov.uk/courts-tribunals/senior-courts-costs-office>

судові витрати, присуджені будь-яким суддею Верховного Суду, Апеляційного суду (Цивільне відділення), Окружного суду, трибуналів. Регіональні судді з судових витрат призначені у всіх округах за межами Лондона. Критерії для передачі детальної оцінки регіональному судді з судових витрат, а не місцевому окружному судді, такі: оцінка часу для детальної оцінки перевищує один день; та/або заявлена сума перевищує 100 000 фунтів стерлінгів; та/або складні аргументи з правових питань, або питання, що стосується групи подібних справ¹. SCCO також розглядає оскарження рішень про відшкодування судових витрат, прийнятих Агентством юридичної допомоги (яке надає безоплатну допомогу певним верствам населення).

Справи у спорах про судові витрати у великих юридичних фірмах ведуться також спеціальними юристами. Правники, які спеціалізуються на судових витратах отримують *кваліфікацію юриста з судових витрат* пройшовши спеціальний курс в Асоціації правників з питань судових витрат (ACL)². Рада зі стандартів у справах адвокатів з питань судових витрат (CLSB, яка є дочірньою компанією ACL) розглядає скарги на адвоката з питань судових витрат.

Рада зі стандартів у справах адвокатів з питань судових витрат уповноважена надавати права слухання та права ведення судових процесів відповідно кваліфікованим членам. Адвокати з питань судових витрат мають обмежені права слухання в оціночних процедурах та обмежені права ведення судових процесів відповідно до Частини III Закону про соліситорів 1974 року³.

Центр етики та практики (створено Радою адвокатів Англії та Уельсу) регулярно оновлює рекомендації для адвокатів. Комітет з винагород Колегії адвокатів відібрав рішення, на які інші адвокати можуть посылатися під час подання заяв про гонорари з таких питань, як: додаткові звинувачення та додаткові справи; класифікація/категоризація правопорушень; гонорари Апеляційного суду; цифрові матеріали; гонорари за слухання щодо конфіскації; гонорари за неефективні судові процеси; гонорари за спеціальну підготовку; гонорари за неефективну підготовку та інші випадки⁴. Рішення суддів з питань витрат публікуються на сайті Ради адвокатів та регулярно оновлюються⁵.

SCCO вивчає рахунки, щоб визначити розумну суму, яку сторона, яка виграла справу, може стягнути зі сторони, яка програла, цей процес назива-

¹ The Senior Courts Costs Office Guide 2025. URL: <https://www.judiciary.uk/guidance-and-resources/the-senior-courts-costs-office-guide-2025/>

² Association of Costs Lawyers. [Сайт]. URL: <https://associationofcostslawyers.co.uk/>

³ The Senior Courts Costs Office Guide 2025. URL: <https://www.judiciary.uk/guidance-and-resources/the-senior-courts-costs-office-guide-2025/>

⁴ Remuneration and Contracts. Cost Judge Decisions listing. URL: <https://www.barcouncilethics.co.uk/documents/cost-judge-decisions-listing/>

⁵ Cost Judge Decisions listing. URL: <https://www.barcouncil.org.uk/policy-representation/policy-issues/remuneration/cost-judge-decisions-listing.html>

ється «детальна оцінка» (Detailed Assessment). Судді SCCO оцінюють витрати на предмет їх розумності (reasonableness) та пропорційності (proportionality) до суми позову та складності справи – принципи оцінки. У посібнику «SCCO Guide 2025» описуються процедури та принципи для користувачів суду, він містить рекомендації щодо того, що є детальною оцінкою, повноваження уповноваженої судової посадової особи та про порядок подання заперечень проти проведення оцінки цією особою.

Детальна оцінка – це процедура, яка зазвичай проводиться після завершення судового розгляду, в ході якої суд визначає розмір судових витрат, що підлягають сплаті стороною, що програла стороні, що виграла (відповідно до правила 47 Правил цивільного процесу, Civil Procedure Rules, далі – CPR¹). Попередня оцінка – це форма оцінки, при якій суд попередньо визначає розмір судових витрат до слухання справи. Оцінка проводиться окружним суддею, який надає «попередню оцінку» витрат, на які має право сторона².

До витрат зазвичай відносять гонорари адвоката, судові збори, витрати свідків тощо. Витрати, що сплачуються однією стороною іншій, можуть за певних обставин включати витрати, понесені до початку провадження (In Re Gibson's Settlement Trusts [1981], розділ 179). *У судовому процесі жодна сторона не має права на відшкодування судових витрат. Витрати визначаються на розсуд суду.* Якщо суд вважає за потрібне винести рішення щодо судових витрат, загальне правило полягає в тому, що сторона, яка не виграла справу, має сплатити витрати сторони, яка виграла справу (CPR 44.2(2)(a)). Суд може винести рішення про судові витрати, яке відображає ступінь успіху кожної сторони у різних питаннях³.

Так, загальне правило правило CPR говорить, що жодна із сторін не має права на відшкодування витрат, тому, у випадках, коли в попередній постанові суду не згадуються судові витрати, суддя наступної інстанції не має юрисдикції змінювати цю постанову (див. справу Griffiths v Metropolitan Police Comr [2003] EWCA Civ 313), проте є винятки, викладені у пункті 44.10(2) CPR. Так, якщо суд виносить ухвалу про дозвіл на оскарження; ухвалу про дозвіл на подання заяви про судовий перегляд; або будь-яка інша постанова або вказівка, запитана стороною в заяві без повідомлення, і в її постанові не згадуються судові витрати, вона вважатиметься такою, що включає постанову про відшкодування судових витрат заявника у справі⁴. Також є винятки згадані у п.п. 37.(4) 36.10(1) 38.6 CPR, наприклад, якщо позивач припиняє

¹ Civil Procedure Rules. URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil>

² Detailed assessment—what is it, who does it and where? URL: <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/guidance/detailed-assessment-what-is-it-who-does-it-where>

³ The Senior Courts Costs Office Guide 2025. URL: <https://www.judiciary.uk/guidance-and-resources/the-senior-courts-costs-office-guide-2025/>

⁴ Costs Orders Available to the Court: Ensuring the Correct Order is Obtained. URL: <https://www.athenelegal.co.uk/costs-orders-available-to-the-court-ensuring-the-correct-order-is-obtained/>

провадження, право відповідача на судові витрати виникає, навіть якщо суд не виносить конкретного рішення про витрати.

Суд має абсолютну свободу дій щодо судових витрат. Рішення щодо судових витрат можуть включати рішення про те, що сторона повинна сплатити: 1) частку судових витрат іншої сторони; 2) встановлену суму судових витрат іншої сторони; 3) судові витрати з певної дати або до певної дати; 4) судові витрати, понесені до початку провадження; 5) витрати, пов'язані з окремими етапами провадження; 6) витрати, що стосуються лише окремої частини провадження; 7) відсотки на судові витрати з певної дати або до неї (CPR 44.2(6))¹.

Цікаво, що вони розташовані за ступенем бажаності для полегшення оцінки витрат. На цьому наголошується у пункті 44.2(7) CPR, який передбачає, що перш ніж суд розгляне питання про винесення рішення про відшкодування витрат, що стосуються лише певної частини розгляду, він розгляне, чи доцільно винести рішення на основі відсотка чи рішення про присудження витрат лише з певної дати. Цей підхід успішно застосовувався у низці справ, включаючи справу *Budgen v Andrew Gardner Partnership* [2002] EWCA Civ 1125, де суддя першої інстанції зобов'язав відповідача сплатити 75% судових витрат позивача на тій підставі, що позивач програв по одному питанню, яке займало значну частину судового розгляду. Апеляцію відповідача на відмову судді винести рішення на його користь по суті справи було відхилено. У багатьох випадках сторони повинні мати можливість подати свої аргументи щодо судових витрат, а суддя повинен мати можливість відобразити відносний успіх сторін з різних питань, ухваливши рішення про відшкодування витрат у процентному співвідношенні. Це незмінно призведе до більш короткого та детального розгляду справи².

Суд може зобов'язати сторони оцінювати судові витрати:

- на стандартній основі, або
- на основі повного відшкодування збитків. Але будь-якому випадку необґрунтовані витрати не будуть враховані.

На стандартній основі суд дозволить лише ті витрати, які є пропорційними до справ, що розглядаються, та вирішить будь-які сумніви, які він може мати щодо того, чи були витрати обґрунтовано понесені або обґрунтованими та пропорційними за розміром на користь сторони, що сплачує (п. 44.3(2) CPR)³. Якщо в постанові не вказано схему оцінки витрат, то автоматично застосовується стандартна схема.

¹ Civil Procedure Rules. URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part-44-general-rules-about-costs>

² Costs Orders Available to the Court: Ensuring the Correct Order is Obtained. URL: <https://www.athenelegal.co.uk/costs-orders-available-to-the-court-ensuring-the-correct-order-is-obtained/>

³ The Senior Courts Costs Office Guide 2025. URL: <https://www.judiciary.uk/guidance-and-resources/the-senior-courts-costs-office-guide-2025/>

Коли витрати оцінюються з урахуванням принципу відшкодування, суду досить переконатися у *розумності*, а питання *пропорційності немає значення*. Якщо суд не впевнений у тому, чи були витрати розумно понесені чи були вони розумні за сумою, він вирішить це питання на користь іншої сторони (п. 44.3(3) CPR). Принцип відшкодування витрат зазвичай використовується *для покарання сторони за неналежну поведінку* та в деяких інших обставинах, передбачених CPR.

Згідно п. 44.4 (3) чинниками, які слід враховувати щодо розміру витрат (крім принципів оцінювання за стандартною основою чи на основі принципу відшкодування збитків), є також такі:

- (a) поведінка всіх сторін, включаючи, зокрема, – (i) поведінка до початку та під час розгляду; (ii) зусилля, докладені, якщо такі були, до і під час розгляду з метою спробувати вирішити спір;
- (b) сума або вартість будь-яких задіяних коштів або майна;
- (c) важливість питання для всіх сторін;
- (d) особлива складність питання або труднощі та новизна порушених питань;
- (e) навички, зусилля, спеціальні знання та відповідальність, необхідні для виконання роботи;
- (f) час, витрачений на справу;
- (g) місце та обставини, за яких було виконано роботу або якусь її частину;
- (h) останній затверджений або узгоджений бюджет приймаючої сторони¹.

Як вже зазначалось, вирішуючи питання про судові витрати, суд повинен враховувати всі обставини, включаючи поведінку всіх сторін, в тому числі чи була пропозиція про врегулювання (CPR 44.2(4)). У судовій практиці вже вироблені певні обставини, за яких відмова сторони від участі в альтернативному вирішенню спорів (АРС) може призвести до накладення санкцій у вигляді відшкодування судових витрат, а також ситуації, коли такі санкції можуть не застосовуватись.

Хоча сторони завжди повинні розглядати питання про те, чи підходять їхні спори для АРС, цей процес має добровільний характер, і немає презумпції, що сторона спору має погоджуватися на медіацію чи інші альтернативні методи вирішення спорів. Однак сторони повинні розуміти, що якщо сторона, що програла, зможе довести, що відмова сторони, що виграла, від участі в АРС була необґрунтованою, презумпція відшкодування судових витрат може бути спростована. Так званий «Тест Хелсі» виник зі справи *Halsey v Milton Keynes General NHS Trust*; *Steel v Joy* [2004] EWCA Civ 576, в якому Апеляційний суд розглянув попередні рішення, щоб встановити чіткі вказівки щодо того, чи буде відмова від участі в альтернативному вирішенні спорів

---

¹ Civil Procedure Rules. URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part-44-general-rules-about-costs>

вважатися необґрунтованою. Апеляційний суд встановив, що при визначенні того, чи була відмова від участі в АРС нерозумною, слід враховувати такі фактори: 1) «більшість справ за своєю природою не є непридатними для альтернативного вирішення суперечок»; 2) «той факт, що сторона обґрунтовано вважає, що вона має незаперечні докази провини, цілком може бути достатньою підставою для відмови від медіації»; 3) чи були застосовані інші методи врегулювання спорів; 4) чи не будуть витрати на альтернативне вирішення спорів непропорційно високими; 5) етап розгляду, на якому пропонується альтернативне вирішення спорів, і чи це сприятиме затримці судового процесу; 6) чи має він розумні перспективи на успіх. Також було встановлено, що тягар доведення необґрунтованості відмови сторони, що виграла, лежить на стороні, що програла¹.

Розвиток судової практики, щодо визнання обставин, у яких недотримання вимог може призвести до стягнення судових витрат та обставини, за яких може бути застосовано правило «Без штрафних санкцій» відбувається постійно. Так, у випадках, коли сторона відмовляється від медіації, вважаючи, що вона не має реальних перспектив на успіх і, отже, є недоцільною, санкції у вигляді відшкодування судових витрат можуть не застосовуватись. У справі *Hurst v Leeming* [2002] EWHC 1051 (Ch) думка містера Лімінга про нездатність містера Херста до збалансованої оцінки фактів була визнана обґрунтованою, і суд відмовився карати містера Лімінга за відмову від медіації. Таким чином, сторона має надати достатні підстави для свого рішення відмовитись від АРС. Якщо відмова сторони, що виграла, від участі в АРС буде визнана необґрунтованою, існує висока ймовірність того, що суд відступить від загального правила, згідно з яким судові витрати повинні слідувати за результатом розгляду, і відмовить цій стороні, принаймні, в частині її витрат².

Методи оцінки судових витрат. Коли суд виносить постанову про судові витрати, він може зобов'язати виплатити певну суму коштів на судові витрати, або ж може наказати провести детальний розгляд судових витрат. Якщо наказано провести детальний розгляд, сторона має підготувати рахунок із зазначенням виконаної роботи, і, зрештою, суд розгляне цей рахунок, заслухавши аргументи обох сторін щодо того, які пункти та суми слід і не слід допускати³.

Важливим принципом відшкодування є те, що сторони, що виграла справу, не можуть отримати від сторін, що прогнали, більше у вигляді судових витрат, ніж вони зобов'язані сплатити своїм власним представни-

¹ Refusal to Engage in Alternative Dispute Resolution: Costs Sanction or no Costs Sanction. URL: <https://www.athenelegal.co.uk/refusal-to-engage-in-alternative-dispute-resolution-costs-sanction-or-no-costs-sanction/>

² Там само.

³ The Senior Courts Costs Office Guide 2025. URL: <https://www.judiciary.uk/guidance-and-resources/the-senior-courts-costs-office-guide-2025/>

кам: *Harold v Smith* [1865] H&N та *Gundry v Sainsbury* [1910]. Існує кілька винятків із цього принципу, включаючи законодавчі винятки щодо правової допомоги, угод про умовний гонорар (гонорар успіху) та угод про відшкодування збитків¹.

Згідно правил CPR існують обмеження щодо виконання наказів про витрати, отриманих від позивачів у позовах про відшкодування тілесних ушкоджень, особливості сплати дитиною або захищеною стороною, витрат опікунів, іпотекодержателів, групових судових учасників, у сімейних справах тощо.

Згідно п. 44.7 CPR «якщо суд видає наказ про сплату судових витрат, сторона, що сплачує судові витрати, повинна здійснити платіж протягом 14 днів з дати винесення наказу, в якому зазначена сума до сплати». За певних обставин під час основного розгляду можуть бути отримані проміжні платежі (п.п. 44.2(1) та (2) CPR).

Так, у справі *RXX проти Hampshire Hospitals NHS Foundation Trust* [2019] EWHC 2751 (QB) суддя розглянув заяву про проміжну виплату в рахунок судових витрат у справі про лікарську недбалість, де відповідальність була встановлена, і до визначення розміру компенсації могло пройти багато років. У липні 2017 року було винесено рішення про присудження компенсації, розмір якої мав бути визначений, а також присуджено позивачеві компенсацію судових витрат, що підлягає оцінці. Це рішення також передбачало проміжні виплати у розмірі 100 000 фунтів стерлінгів за рахунок компенсації збитків та 50 000 фунтів стерлінгів за рахунок судових витрат. Через два роки, у березні 2019 року, на попередньому слуханні позивач зажадала ще 150 000 фунтів стерлінгів в рахунок судових витрат. Це становило приблизно 60% загальної суми витрат, понесених позивачем. Суд підтримав підхід, прийнятий суддею Робінсоном у справі *X проти Hull & East Yorkshire Hospitals NHS Trust* [2019] 2 WLUK 723 (25 лютого 2019 р.), а саме, що пункти 44.2(1) та (2) CPR досить широкі, щоб дозволити суддям рішення такого роду. Однак він вважав, що в цих обставинах слід подавати клопотання про стягнення судових витрат до певної дати та проміжної виплати в рахунок цих витрат. Такі ухвали можна охарактеризувати як «перспективні» або «попередні» ухвали про стягнення судових витрат, оскільки вони виносяться до завершення розгляду².

З Ключовими рішеннями суддів з питань судових витрат можна ознайомитись у спеціальній підбірці таких рішень від Агентства юридичної допомоги³.

---

¹ Там само.

² Obtaining Interim Payments on Account of Costs During the Claim By Athene LegalInsights5 min read. URL: <https://www.athenelegal.co.uk/obtaining-interim-payments-on-account-of-costs-during-the-claim/>

³ Key Cost Judge Decisions. URL: <https://www.gov.uk/guidance/key-cost-judge-decisions>

Що стосується спорів з питань інтелектуальної власності, то Суд із питань інтелектуальної власності (ІПЕС – створений для розгляду спорів у сфері інтелектуальної власності з невеликою вартістю) керується загальним правилом в Англії та Уельсі, згідно з яким сторона, що програла, оплачує судові витрати сторони, що виграла, проте у ІПЕС, встановлені суворі обмеження на відшкодовані витрати, щоб забезпечити пропорційність та доступність судових розглядів (обмежено сумою 60 000 фунтів стерлінгів). Справи, що стосуються інтелектуальної власності, можуть розглядатися також у Високому суді, в якому судові витрати не обмежені. Проте Високий суд, як правило, вимагає від сторін надання кошторисів видатків, які затверджуються на першій нараді з питань витрат та управління справою. Кошториси витрат зазвичай складаються на початок судового розгляду щодо відшкодування збитків. Після затвердження сторона не може стягнути більше витрат на кожному етапі розгляду, ніж зазначено в затвердженому кошторисі витрат, якщо немає вагомих причин для відхилення від затвердженої суми. Наприклад, поважною причиною може бути той факт, що судовий розгляд затягнувся на 5 днів, хоча був призначений лише на 4 дні. Витрати у справах щодо інтелектуальної власності у Високому суді часто бувають значними. Складний характер справ про інтелектуальну власність зазвичай призводить до великих витрат на етапі підготовки позовів/подання доказів, особливо з урахуванням початкового розкриття інформації, а також розкриття інформації, свідчень свідків, підготовки до судового розгляду та самого судового процесу. У складніших випадках нерідко сторона залучає двох адвокатів, часто одного провідного адвоката та молодшого адвоката. У ході детальної оцінки витрат сторони, що сплатили послуги, часто представляють заперечення проти погодинних ставок, що стягуються адвокатами¹.

До SCCO також можна подати заяву про оскарження рахунку, виставленого адвокатом клієнту, протягом місяця з моменту отримання рахунку від адвоката, якщо клієнт вважає, що рахунок необґрунтований. SCCO проведе «детальну оцінку» рахунку та може знизити суму рахунку, якщо визнає його занадто високим (якщо клієнт хоче поскаржитися на поведінку свого адвоката, існує інша процедура, зазначеної не стосується). За певних умов можна звернутися і пізніше².

«Рекомендовані погодинні ставки для адвокатів» містять орієнтовні дані щодо зведеної оцінки судових витрат, згруповані за категоріями заробітної плати і розрядам для різних регіонів країни³.

¹ Recoverability of Legal Costs in Intellectual Property Disputes. URL: <https://www.athenelegal.co.uk/legal-costs-in-intellectual-property-disputes/>

² Challenge your solicitor's bill. URL: <https://www.gov.uk/challenge-solicitors-bill>

³ Solicitors' guideline hourly rates. URL: <https://www.gov.uk/guidance/solicitors-guideline-hourly-rates>

Але якими б не були критерії оцінки та їх методи, всім відомо, що «англійське правосуддя дуже дороге», тільки дивуватись можна присудженням сумах гонорарів адвокатів, часто набагато більших, ніж сума позову. У одному з гучних останніх прикладів Telegram Group Inc. та TON Issuer Inc. виграли спір у Лондонському міжнародному арбітражному суді, а судові витрати у два з половиною рази перевищили ціну позову. З позовом до них звернувся засновник компанії Zotobi Management Limited Ігор Чупрін, який інвестував у криптовалюту TON 1 млн. доларів. Після того як Комісія з цінних паперів і бірж США (SEC) заборонила випуск криптовалюти Gram, Дуров запропонував інвесторам відразу забрати 72% вкладених коштів або залишити гроші команді месенджера ще на рік як позику і після цього отримати 110% від суми інвестицій. Позивач відмовився надати Telegram свої кошти як позику, а також зазначав, що поспіхом ухвалив рішення інвестувати в TON і не прочитав документи для інвесторів з перерахуванням ризиків до того, як підписав угоду про купівлю криптовалюти. Він наполягав у позові, що не отримував документів із перерахуванням ризиків від Telegram. Проте арбітраж вирішив, що Ігор Чупрін або ознайомився з цими документами, оскільки вони поширювалися у відкритому доступі в інтернеті та обговорювалися у блокчейн-спільноті, або «розумів усі ризики і його це не турбувало». В результаті арбітраж повністю відмовив у позові та стягнув із позивача судові витрати відповідачів – \$700 000 (ціна позову – \$280 000). Крім цього, суд стягнув витрати на арбітраж – ще £55 944¹. Іноді суми судових витрат рахуються мільйонами, наприклад, спір на \$6,5 млрд. між двома відомими російськими олігархами (один з них – відомий в Англії як власник футбольного клубу Челсі) запам'ятався ще й величиною судових витрат, яку оцінили у \$100 млн., тому проблематика стягнення та перерозподіл судових витрат в цій країні вельми актуальна, в тому числі, з огляду на досить високу вартість послуг місцевих адвокатів.

Цивільний процес США вирізняється від проаналізованих вище тим, що витрати на правову допомогу не включаються у перерозподіл судових витрат. Відповідно до п. 1 Правила 54(d) Federal Rules of Civil Procedure (Федеральних правил цивільного судочинства, далі – FRCP) «Якщо федеральний закон, ці правила чи ухвала суду не передбачають іншого, витрати – за винятком гонорарів адвокатів – повинні бути присуджені стороні, що виграє. Проте витрати проти Сполучених Штатів, їхніх посадових осіб та їхніх установ можуть бути стягнуті лише тією мірою, якою це дозволено законом. Секретар суду може визначити розмір витрат...»². Тобто судові витрати можуть покладатися на сторону, яка програла, окрім оплати гонорарів адвокатів.

¹ Інвестор TON програв суд проти Telegram про повернення вкладень у проект. URL: <https://forklog.com/news/investor-ton-proigral-sud-protiv-telegram-o-vozvrate-vlozhenij-v-proekt>

² Federal Rules of Civil Procedure. URL: <https://www.federalrulesofcivilprocedure.org/frcp/>

«Кожен учасник судового процесу оплачує гонорари власних адвокатів, незалежно від результату справи» – відоме правило, яке має широковживану назву: «American rule» (Американське правило) та означає, що на іншу сторону судові витрати на адвокатів не можуть бути перекладені, але існують деякі винятки для патентних та інших спорів.

Сторони самі несуть свої витрати на юридичну допомогу та не можуть розраховувати на перенесення їх на іншу сторону. Це протилежність так званому «loser pays» підходу. Коли дослідники аналізують це правило, зазвичай принцип континентального права, до якого належить і Україна, на противагу називають English rule (Англійське правило), яке полягає в тому, що сторона, яка програла, відшкодовує значну частину судових витрат, включно з lawyer's fees, тобто витрати на гонорари представників, понесених стороною, яка виграла¹.

«American rule» виправдовується як правило тим, що воно дозволяє не відлякувати людей від подання позовів та уникати надмірного фінансового ризику. Але у реальності це правило вигідніше тому, хто має більше ресурсів, оскільки він може затягувати процес, примушувати опонента до виснажливого врегулювання (правило не усуває нерівність сторін, бо заможніша сторона і без того краще здатна витримати тривалий процес) та використовувати сам факт дорогого судочинства (у смислові необхідності винаймати адвоката, вартість послуг яких у США є однією з найвищих у світі, варіюючись від 200 до 350 \$ за годину у нескладних справах) як інструмент тиску. Крім того воно може стимулювати «слабкі» або спекулятивні позови, оскільки позивач не боїться автоматично сплатити чужі витрати у разі програшу².

American Rule стосується гонорарів адвокатів. Але інші судові витрати (court fees, filing fees, витрати на експертів, витрати на свідків, окремі процесуальні витрати) можуть перерозподілятися (*fee-shifting*), їх перелік міститься, наприклад, у розділі 28 Зводу законів США (далі – U. S. Code), § 1920. Сторона, яка виграла справу та бажає отримання сплати своїх витрат від сторони, яка програла справу, має дотримуватися строків та відповідних форм заяв.

Заява до секретаря про повернення судових витрат подається протягом 14 днів після того, як суд винесе остаточне рішення у справі, та має містити: 1) перелік усіх витрат, щоб секретар міг легко зрозуміти запитовані витрати; 2) підтвердження витрат, включаючи копії квитанцій, повернених чеків, рахунків та судових наказів, які слід додати як додатки; 3) декларацію сторони, що виграла справу, яка підтверджує, що пункти, заявлені

¹ Голубева Н. Ю. Розподіл судових витрат між сторонами в цивільному судочинстві США. *Соціально-політична та правова система України в цифрову епоху: сучасні виклики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 22 квіт. 2026 р.). Одеса: Фенікс, 2026. Т. 2. С. 160-163. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/5c6666c5-66dd-450a-b669-3023329f5875>

² Там само.

як витрати, є правильними, витрати були обов'язково понесені у справі, а послуги, за які було стягнуто плату, були фактично та обов'язково надані. Сторона, яка програла справу, може подати «Заперечення проти рахунку витрат» протягом 14 днів після вручення Заяви секретарю суду у письмовій формі та містити конкретні підстави для заперечення, наприклад, було пред'явлено витрати не дозволені федеральним законом, FRCP або місцевими правилами цивільного процесу, чи сума є необґрунтованою, посиляючись на середню вартість товару або послуги. Далі сторона, що виграла справу, може подати та вручити письмову «Відповідь» на заперечення протягом 3 днів після вручення заперечення проти рахунку судових витрат. Якщо суд задовольнить заяву сторони, що виграла справу, суд видає остаточний «Рахунок судових витрат» із зазначенням кожної категорії витрат та суму, яку повинна сплатити сторона, яка програла справу. Протягом 7 днів після видання судом рахунку судових витрат сторона, що програла справу, може подати та вручити «Клопотання про перерахування судових витрат», доводячи, що вона не може дозволити собі оплатити судові витрати; не погоджується з сумою конкретного пункту, зазначеного у рахунку судових витрат; вважає, що її справа зачіпає важливе правове питання і що стягнення судових витрат може перешкодити іншим особам подавати аналогічні справи в майбутньому¹. Тобто вже після розгляду основної справи відбувається декілька етапів розгляду питання стягнення судових витрат: 1) клопотання сторони, яка виграла, 2) заперечення сторони, яка програла, 3) відповідь на заперечення, 4) погодження та видача судом рахунку судових витрат, 5) клопотання проти рахунку вже після всіх перерахованих дій.

American rule використовується за умовчанням. Але, за деяких обставин сторона, яка виграла справу, має право на відшкодування витрат на правову допомогу адвоката від сторони, яка програла. Винятками із American rule є випадки прямо зазначені на федеральному рівні чи рівні штатів, які дозволяють переможцю судового спору стягнути гонорари адвокатів (attorney's fees): у справах про дискримінацію; у трудових спорах; у справах про захист споживачів; у деяких екологічних позовах; у справах про порушення авторських прав тощо, а також у випадках, коли в самому договорі сторонами передбачено, що «у разі спору одна сторона відшкодовує attorney's fees іншій» (зустрічається у комерційних договорах, договорах кредиту, оренди, франчайзингу тощо)².

¹ Post-Judgment Guide: The Potential Costs of Losing Your Case in Federal Court. URL: <https://publiccounsel.org/wp-content/uploads/2024/01/Guide-The-Potential-Costs-of-Losing-Your-Case-in-Federal-Court-2023.pdf>

² Голубева Н. Ю. Розподіл судових витрат між сторонами в цивільному судочинстві США. *Соціально-політична та правова система України в цифрову епоху: сучасні виклики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 22 квіт. 2026 р.). Одеса: Фенікс, 2026. Т. 2. С. 160-163. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/5c6666c5-66dd-450a-b669-3023329f5875>

Присудження гонорару адвоката та розмір гонорару адвоката для сторони, яка виграла справу, повністю залежить від того, чи надає закон їй право на отримання відшкодування своїх судових витрат. Наприклад, розділ 42 U. S. Code § 1988(b) надає право стороні, що виграла справу, отримати відшкодування своїх адвокатських гонорарів у справах про цивільні права, порушених відповідно до розділу 42 U. S. Code § 1983. Суд на свій розсуд може присудити стороні, яка виграла, розумну плату за послуги адвоката як частину судових витрат¹. Відповідно до правила (2) 54(d) FRCP «вимога про відшкодування гонорару адвоката та пов'язаних з ним витрат має бути подана у порядку клопотання, якщо тільки матеріальне право не вимагає, щоб ці витрати були доведені в суді як елемент відшкодування збитків... подане не пізніше ніж через 14 днів після ухвалення рішення...». У правилах 54(c) та 54(d) FRCP визначено процедури розгляду таких запитів².

Сторона, що подає клопотання, повинна описати остаточне рішення у справі; вказати на закон, правило або іншу причину, з якої вона має право на відшкодування адвокатських гонорарів; вказати запитувану суму (або справедливую оцінку запитуваної суми). За рішенням суду, вона має розкрити умови будь-якої угоди між клієнтом та адвокатом щодо гонорару адвоката³.

Винятками із American rule є також § 1927 розділу 28 U. S. Code, який передбачає, що будь-який адвокат або інша особа, допущена до ведення справ в будь-якому суді Сполучених Штатів або будь-якої їх території, яка необґрунтовано і зловмисно затягує судові розгляди у якій-небудь справі, може бути зобов'язана судом особисто нести зайво понесені витрати, витрати та гонорари адвокатів, розумно обумовлені такою поведінкою⁴, тобто як покарання за процесуальну поведінку сторони, яка зловживає.

У патентних спорах також діє «American rule», але згідно спеціальної норми розділу 35 U. S. Code § 285 (з 1946 року), суд може присудити витрати адвоката у «exceptional cases», але не автоматично, а тільки, якщо справа була винятковою за своєю природою, а не «як покарання за порушення у частині патентних прав». Це виключення обумовлено тим, що такі справи часто технічно складні; надзвичайно дорогі; використовуються як зброя проти конкурентів.

У справі Brooks Furniture Федеральний окружний суд визначив «виключний випадок» як випадок, який або включає «істотну неналежну поведінку»,

¹ U. S. Code. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/42/1988>

² Federal Rules of Civil Procedure. URL: <https://www.federalrulesofcivilprocedure.org/frcp/>

³ Post-Judgment Guide: The Potential Costs of Losing Your Case in Federal Court. URL: <https://publiccounsel.org/wp-content/uploads/2024/01/Guide-The-Potential-Costs-of-Losing-Your-Case-in-Federal-Court-2023.pdf>

⁴ U. S. Code. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/28/1927>

або одночасно є «об'єктивно безпідставним» і «подається з суб'єктивною недозволенністю», що підтверджується якими і переконливими доказами¹.

Після рішення Верховного суду США у справі *Octane Fitness, LLC* проти *ICON Health & Fitness, Inc.* (2014) стандарт став гнучкішим, «винятковою» може бути справа, яка є: явно слабкою, необґрунтовано затягнутою, або такою, що вирізняється за рівнем зловживання чи нестандартності. За обставинами справи *ICON Health & Fitness* подала до суду на *Octane Fitness* у 2010 році за порушення патенту, пов'язаного з конструкцією еліптичного тренажера. Федеральний окружний суд виніс рішення на користь *Octane Fitness*, не виявивши порушення. Однак суд відхилив вимогу *Octane* про стягнення гонорарів адвокатів. Верховний Суд одноголосно скасував рішення Федерального окружного суду, встановивши, що «винятковий» означає рідкісний, незвичайний випадок, а не лише випадки, що стосуються недобросовісності або об'єктивної безпідставності. Після повернення справи *Octane Fitness* отримала приблизно 1,6 мільйона доларів компенсації судових витрат². Це рішення показує, що патентне право США відходить від формальної нейтральності та дедалі більше використовує *fee-shifting* (перерозподіл судових витрат) як механізм стримування патентного тролінгу та безпідставних позовів.

У справі *Highmark Inc.* проти *Allcare Health Management System, Inc.* (2014) щодо патенту на комп'ютерний метод створення варіантів лікування на основі даних про симптоми, які введені лікарем. Федеральний окружний суд ухвалив рішення у спрощеному порядку на користь *Highmark*. Суд також встановив, що *Allcare* навмисне подавала легковажні позови про порушення, і зобов'язав її сплатити гонорари та витрати адвоката *Highmark*³. У цій справі Верховний суд уточнив, що рішення про присудження витрат у «*exceptional case*» має значною мірою базуватися на дискреції суду першої інстанції, а апеляційний перегляд має бути обмеженим⁴. Це дійсно важливе рішення, адже суди нижчих інстанцій отримали широкий простір для оцінки поведінки сторін, а *fee-shifting* у патентних справах став не механічною санкцією, а інструментом суддівського контролю над зловживаннями.

У справі *Fogerty v. Fantasy, Inc.*, 510 U. S. 517 (1994) після успішного захисту заявника *Fogerty* від позову про порушення авторських прав, поданого проти нього відповідачем *Fantasy*, окружний суд відхилив його клопотання про гонорари адвокатів відповідно до розділу 17 U. S. Code § 505, який перед-

¹ *Octane Fitness, LLC v. ICON Health & Fitness, Inc.*, 572 US 545 (2014). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/572/545/>

² Там само.

³ Див. обставини справи докладніше тут: *Highmark Inc. v. Allcare Health Mgmt. Sys., Inc.*, 572 U. S. 559 (2014). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/572/559/>

⁴ Opinion recap: Justices want Federal Circuit out of loop on fee disputes in patent cases. URL: <https://www.scotusblog.com/2014/04/opinion-recap-justices-want-federal-circuit-out-of-loop-on-fee-disputes-in-patent-cases/>

бачає у відповідній частині, що в такому позові «суд може ... присудити сторіні, що виграла, розумний гонорар адвоката як частину витрат». Також відхилено аргумент Fogerty про те, що § 505 запровадив «Британське правило», яке дозволяє автоматично відшкодовувати гонорари адвокатів ... за відсутності виняткових обставин. Слово «може» в § 505 явно означає дискреційний розсуд при присудженні таких зборів, і автоматичне присудження перешкодить здійсненню цього розсуду. Крім того, оскільки Конгрес приймає закони на тлі сильного американського правила, яке вимагає від сторін оплачувати власні гонорари адвокатів, якщо Конгрес не передбачає інше, він, безумовно, вибрав би більш чіткий законодавчий припис і законодавчий коментар, якби мав намір прийняти британське правило в § 505»¹. Привертає увагу як суд суворо обстоює своє дискреційне право на свій розсуд вирішувати чи взагалі стягувати витрати зі сторони, що програла, та їх розмір.

У Каліфорнії, згідно ст. 1780 Civil Code (Цивільного кодексу), «(а) Будь-який споживач, який зазнав шкоди внаслідок використання або застосування будь-якою особою методу, дії або практики, оголошених незаконними відповідно до статті 1770, може подати позов проти цієї особи для стягнення або отримання будь-якої з таких... (е) Суд присуджує судові витрати та гонорари адвокатів позивачу, який виграв справу відповідно до цього розділу. Розумні гонорари адвокатів можуть бути присуджені відповідачеві, який виграв справу, якщо суд встановить, що дії позивача в рамках позову були несумлінними»². Це рішення спростило для сторін, що виграли справу (як позивачів, так і відповідачів), процес стягнення судових витрат відповідно до розділу 35 U. S. C. § 285.

Fee-shifting часто використовується як інструмент протидії зловживанням, наприклад у так званих процесах SLAPP (Strategic lawsuit against public participation). Впливові, заможні особи чи корпорації, які бажають змусити замовкнути своїх критиків, використовують судові процеси для тиску на опонентів, правозахисників, журналістів тощо, не для того, щоб виграти у суді, а змушуючи відповідачів до витрати свого часу і грошей на судовий захист. Такі судові позови, спрямовані проти участі громадськості, використовуються впливовими особами для залякування, фінансового виснаження та цензури критиків. Закони Anti-SLAPP в окремих штатах направлені на протидію цьому явищу та передбачають, серед іншого, що судові витрати відповідача мають бути компенсовані позивачем.

Комітет репортерів за свободу преси (Reporters Committee for Freedom of the Press, RCFP) надає докладний огляд та ресурси за анти-SLAPP законами (Anti-SLAPP Laws), які захищають журналістів і громадян від необ-

¹ Fogerty v. Fantasy, Inc., 510 U. S. 517 (1994) . URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/510/517/>

² Civil Code. URL: https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displayText.xhtml?division=3.&chapter=4.&part=4.&lawCode=CIV&title=1.5.

ґрунтованих судових позовів, спрямованих на придушення свободи слова (SLAPP). Ці закони дозволяють швидко припиняти справи, пов'язані з питаннями суспільного інтересу, та відшкодовувати судові витрати. Більшість законів передбачає процедуру «клопотання про припинення справи» (motion to strike/dismiss), якщо позов стосується реалізації права на свободу слова, гарантованого Першою поправкою до Конституції США. При поданні анти-SLAPP клопотання тягар доказування перекладається на позивача. Він має довести високу ймовірність виграшу справи. RCFP пропонує інтерактивну карту та посібники з анти-SLAPP законів для кожного штату США, допомагаючи визначити, чи застосовні вони в конкретному випадку¹.

Наприклад, групи, що займаються захистом навколишнього середовища, організували протести проти підземного газопроводу Dakota Access Pipeline, компанія з видобутку природного газу Energy Transfer Partners звернулася з позовом до однієї з некомерційних організацій, що підтримують демонстрації. У ньому вона звинувачувала організацію у шантажі та дифамації. Суддя окружного суду негайно відмовив у розгляді позову з посиланням на Anti-SLAPP закон штату Арканзас, що дозволяє захисникам доквілля уникнути судових витрат, понесених у зв'язку з поданням до них необґрунтованих позовів².

Такі позови розповсюджені не тільки в США, у грудні 2024 року Коаліція проти стратегічних позовів проти громадської участі в Європі (CASE) опублікувала звіт «SLAPPs у Європі: Аналіз тенденцій та випадків», який висвітлює зростання кількості таких позовів у Європі. Згідно зі звітом, у 2023 році було зафіксовано 166 нових випадків SLAPP, а загальна кількість таких справ з 2010 року досягла 1 049. Більшість позовів стосувалися питань корупції та екології, а основними ініціаторами були підприємства та політики. Найбільше постраждали незалежні журналісти³. В Україні також оголошено про розробку анти-SLAPP законодавства для захисту журналістів і громадськості⁴, але в контексті нашого дослідження така ініціатива не є актуальною, адже American rule не застосовується в Україні, тому судові витрати в будь-якому разі сплачує сторона, яка програла.

Наведені приклади не є вичерпним переліком виключень із American rule, при цьому треба враховувати, що простір для суддівської дискреції і непередбачуваності залишається доволі суттєвим в цих випадках, оскільки автоматичного перерозподілу судових витрат не відбувається.

¹ Understanding Anti-SLAPP laws. URL: <https://www.rcfp.org/resources/anti-slapp-laws/>

² Transfer v. Greenpeace International. URL: <https://www.rcfp.org/briefs-comments/energy-transfer-v-greenpeace/> Energy

³ Берназюк Я. SLAPP – позови як виклик правосуддю: інструменти ідентифікації, юридичні підходи та захист права на свободу вираження поглядів. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/116_SLAPP_bernaziuk.pdf

⁴ В Україні розробляють анти-SLAPP законодавство для захисту журналістів і громадськості

У Канаді норми про судові витрати (costs) нагадують британські правила, і щодо широкої дискреції судді, і щодо оцінки витрат спеціальною особою (але канадські правила виглядають не так формалізовано), і можливістю покласти несення витрат на сторону, яка програла чи винна у якоїсь поведінці, яка не дозволяє претендувати на відшкодування своїх витрат.

У Канаді немає єдиного Цивільного процесуального кодексу, а процесуальні норми визначаються провінціями та територіями (наприклад, Онтаріо, Британська Колумбія, Квебек мають власні правила (Rules of Civil Procedure), на федеральному рівні діють Federal Courts Rules (Федеральні правила суду), які регулюють питання, що належать до компетенції федерального суду.

У цивільних процесах Канади відшкодування судових витрат зазвичай покладається на сторону, що програла, але рідко покриває 100% реальних витрат на адвокатів. Суди використовують шкалу часткового відшкодування (partial indemnity, яке покриває близько 40-60% реальних юридичних рахунків (стандарт)) або суттєвого відшкодування (substantial indemnity, яке покриває 70-90% реальних юридичних рахунків та призначається при недобросовісній поведінці відповідача), враховуючи розумність витрат, поведінку сторін та пропозиції щодо врегулювання (offers to settle). У дрібних позовах (Small Claims Court) витрати також можуть бути присуджені переможцю.

Згідно правилу 400 Federal Courts Rules суд володіє повною дискреційною владою у відношенні розміру та розподілу витрат, а також визначення того, хто повинен їх оплатити (1); витрати можуть бути присуджені Короні або стягненні з неї (2). При здійсненні свого розгляду відповідно до пункту (1) суд може враховувати: (а) результат розгляду; (b) заявлені суми та суми, отримані в результаті стягнення; (c) важливість і складність розглянутих питань; (d) розподіл відповідальності; (e) будь-яку письмову пропозицію про регулювання; (g) обсяг роботи; (h) чи виправдовує суспільний інтерес у проведенні судового розгляду присудження конкретних судових витрат; (i) будь-яку поведінку сторони, яка мала тенденцію до скорочення або неоправданого збільшення тривалості розгляду; (j) нездатність сторони визнати що-небудь, що повинно було бути визнано, або нездатність надіслати запит про визнання. Також суд оцінює чи можливо, що якась процесуальна дія була не необхідною, неналежною, такою, що «дратує», чи виправдані були витрати, необхідні для залучення експерта в якості свідка тощо¹.

Розрахунок для вирахування судових витрат не є довільним. У додатку до Federal Courts Rules міститься Тариф Б, в якому передбачено форму подання здійснених витрат на гонорари адвокатів та інші витрати, які мають бути оплачені та мають бути оцінені згідно правилам 400 і 407. Якщо послуга містить оцінку на основі кількості годин, то має бути зазначено явну кількість годин і підтверджено доказами цих годин. У рахунок витрат повинні

¹ Federal Courts Rules SOR/98-106. URL: <https://www.canlii.org/en/ca/laws/regu/sor-98-106/latest/sor-98-106.html>

бути включені тільки вимоги щодо послуг, оплачені або підлеглі оплати з гонорарів адвокатів або витрат, дозволених відповідно до чинного Тарифу. Ніякі витрати, крім зборів, оплачених в Реєстрі, не будуть нараховуватися або вирішуватися відповідно до чинного Тарифу, якщо вони не є розумними та не підтверджені аффідавітом або адвокатом, який бере участь в оцінці, що витрати були здійснені або мали бути сплачені стороною. Вартість одиниці розрахунку за станом на 1 січня 1998 року становив 100 доларів, але 1 квітня кожного року Голови Апеляційного суду та Федерального суду коригують вартість одиниць, ураховуючи індекс споживчих цін.

Суд має повну свободу у визначенні справедливості нарахування витрат, у присудженні їх стороні, яка, на думку суду неналежно користується своїми правами чи порушує процесуальний закон. Так, згідно правила 293 суд може присудити судові витрати будь-якої сторони, включаючи сторону, яка виграла справу, якщо він встановить, що вона збільшила свої вимоги, включаючи зустрічний позов або позов третьої сторони, лише для того, щоб уникнути застосування правил про спрощення провадження (застосування якого, як правило, залежить від суми позову згідно правила 292). При цьому згідно правилу 400 (6), суд може на свій розсуд: (а) присуджувати чи відмовляти у відшкодуванні судових витрат за конкретним питанням або етапом розгляду; (b) присудити відсоток від знесених витрат або відсоток від знесених витрат до певного етапу розгляду включно; (c) присудити всі або частину судових витрат на підставі угоди між адвокатом і клієнтом; або (d) присудити судові витрати проти сторони, яка виграла. Правилем 404 (1) передбачено відповідальність адвоката за судові витрати. Так, якщо витрати в судовому процесі понесені неналежним чином або без важливих причин, або потрачені впусту з-за невиправданої затримки або іншого неправомірного провадження або невиконання зобов'язань, суд може винести постанову проти будь-якого адвоката, якого він вважає відповідальним: (а) зобов'язати адвоката особисто оплатити судові витрати однієї із сторін розгляду; або (b) відмовити у відшкодуванні витрат між адвокатом та клієнтом адвоката¹.

Оцінка витрат регулюється правилами 405-414. Згідно правила 414 сторона, незадоволена оцінкою, проведеною оцінною посадовою особою, яка не є суддею, може протягом 10 днів після оцінки подати клопотання з проханням до судді Федерального суду переглянути рішення про присудження судових витрат. Забезпечення судових витрат також докладно регулюються (правила 415-418), в тому числі передбачено забезпечення судових витрат стороною, яка не проживає постійно в Канаді.

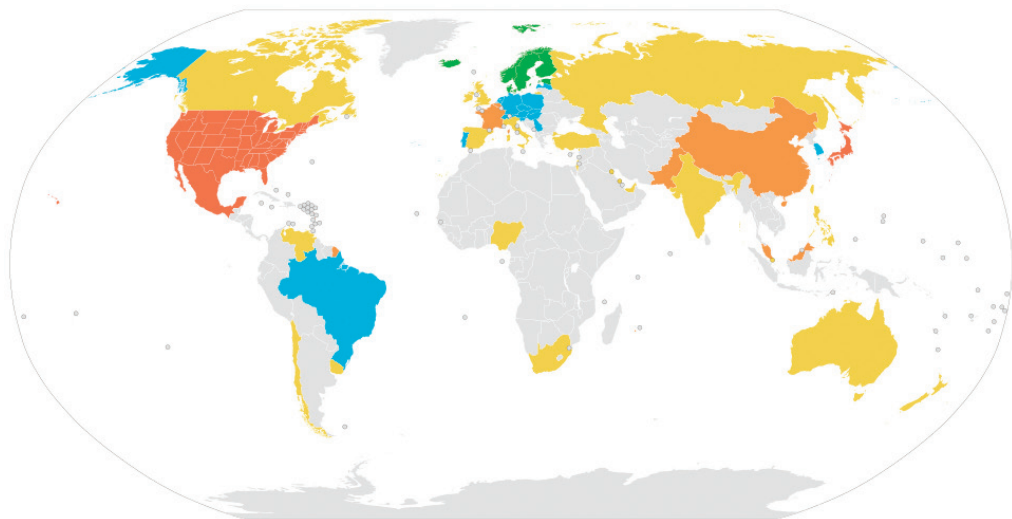
Правила 56-58 Rules of Civil Procedure Онтаріо також регулюють забезпечення судових витрат, витрати на провадження, оцінку судових витрат, в тому числі і при застосуванні досудових процедур. Згідно правила 57.01

¹ Federal Courts Rules SOR/98-106. URL: <https://www.canlii.org/en/ca/laws/regu/sor-98-106/latest/sor-98-106.html>

(1) чинниками на розсуд суду для визначення розміру судових витрат, які стягуються з іншої сторони є: принцип відшкодування збитків, включаючи, де це застосовно, досвід адвоката для сторони, яка має право на витрати, а також стягвані ставки та години, витрачені цим адвокатом; сума витрат, яку сторона може розумно розраховувати сплатити; розподіл відповідальності; складність розгляду; важливість питань; поведінка будь-якої сторони, яка мала тенденцію скорочувати або без необхідності збільшувати тривалість судового розгляду; чи був якийсь крок у розгляді неправильним, прикрим чи непотрібним, або прийнятим через недбалість, помилку або надмірну обережність тощо. При цьому той факт, що сторона є успішною у процесі або на стадії провадження, не заважає суду присудити судові витрати в належному випадку. Повноваження суду: ніщо в цьому правилі або правилах 57.02–57.07 не торкається авторитету суду присудити або відхилити витрати з конкретного питання або частини розгляду; присудити відсоток від оцінених витрат або присудити оціночні витрати до або від певної стадії судового розгляду; відшкодувати всі або частину витрат тощо. Суд повинен розробити та прийняти найпростіший, найменш дорогий та найшвидший спосіб визначення витрат. Якщо необхідно оцінити витрати, суд може дати вказівки співробітнику з оцінки. У додатку міститься таблиця: Тариф А (Адвокатські збори та виплати, допустимі відповідно до правил 57.01 і 58.05) та Тариф С (витрати на адвокатів під час проходження рахунків без слухання). Згідно правила 58.05 жодні виплати, за винятком платежів, сплачених суду, не повинні оцінюватися або дозволятися, якщо це не встановлено показаннями під присягою або адвокатом, який вказав на оцінку, що виплату було здійснено або сторона несе відповідальність за неї.

Таким чином, дуже стисло можна зробити висновок, що судові мита (судовий збір), як правило чітко регулюються у законодавствах країн, правові норми яких порівнювались, та повністю можуть бути стягнуті із сторони, яка програла в повному обсязі. Особливо виглядає Франція, в якій звернення до суду у цивільних справах є безкоштовним (це не стосується інших витрат) та судова система фінансується державою, а не за рахунок осіб, які звертаються до суду (за деякими винятками, подання позову до цивільних судів першої інстанції або ж трудовий суд вимагає тільки придбання податкової марки вартістю 50 євро).

Щодо гонорарів судових представників – адвокатів. В більшості європейських країн сторони вільно формують вартість послуг (за винятком Німеччини, Австрії, законодавство яких містить тарифні сітки, що впливає на можливість стягнути тільки певну частину витрат стороні, яка виграла, якщо фактичний гонорар був вище). Але суд має право зменшити суми витрат, які відшкодовує сторона, яка програла, за критеріями розумності та пропорційності, з урахуванням економічного становища сторони, яка програла. Також суди розглядають спробу позасудового врегулювання як показник сумлінності сторони.

Мал.: Правила щодо можливості стягнення гонорарів адвокатів зі сторони, що програла, залежно від країни:

Зелений колір: діє англійське правило – той, хто програв, зобов’язаний сплатити переможцю всі розумні витрати.

Синій колір: діє англійське правило, але той, хто програв, оплачує гонорар адвоката переможця відповідно до фіксованого графіка або у відсотках.

Жовтий колір: діє правило «на розсуд судді», але гонорари зазвичай присуджуються принаймні частково.

Жовтогарячий колір: діє правило «на розсуд судді», але гонорар зазвичай не присуджується.

Червоний колір: діє американське правило – переможці зазвичай оплачують свої власні судові витрати¹.

Наша країна на малюнку не визначена кольором, але вона мала б бути пофарбованою у жовтий колір.

3. Нові механізми фінансування судових витрат

Останні десятиліття ситуація із фінансуванням судових розглядів значно змінилася у багатьох країнах, так, у корпоративному секторі юристи та фінансисти прагнуть пропонувати інноваційні способи фінансування судових процесів:

- пряме фінансування судових процесів,
- угоди про умовну винагороду (гонорар успіху),
- страхування юридичних витрат.

¹ Малюнок та опис за посиланням: File:Attorney's fee rules.svg. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Attorney%27s_fee_rules.svg

Фінансування судових процесів сторонніми особами. В Україні судові витрати несуть сторони, заявники та не застосовується інститут фінансування судового процесу третьою стороною (third-party funding, TPF) чи (Third-Party Litigation Financing, TPLF). Йдеться про сторонніх для процесу осіб, які беруть на себе фінансування судових витрат, очікуючи отримання доходу від виграних справ, тобто інвесторів судових процесів (не плутати із третіми особами у цивільному процесі), що дозволяє позивачам отримувати доступ до правосуддя в тих випадках, коли вони не можуть собі дозволити судові витрати.

Інститут фінансування судового процесу третьою стороною має розповсюдження, насамперед, в країнах загального права.

Так, у Великобританії фінансування з боку третіх осіб надає підприємствам можливість вести судові спори, зберігаючи при цьому ліквідність та мінімізуючи ризики, тим самим розширюючи можливості для пред'явлення певних позовів. Щоб оцінити масштаби попиту на фінансування з боку третіх осіб, слід зазначити, що загальні активи британських компаній, які фінансують судові процеси, зросли з 0,4 млрд. фунтів стерлінгів у 2015 році до приблизно 2 млрд. фунтів стерлінгів в даний час. Якщо ця тенденція збережеться, фінансування з боку третіх осіб здатне суттєво змінити ландшафт судових розглядів. Для того, щоб фінансування третьою стороною було ефективним, необхідна наявність достатньої суми компенсації, але при цьому витрати на ведення справи повинні бути пропорційні розміру позову, оскільки сторона, що фінансує, покриває судові витрати в обмін на частку у стягненій компенсації. Це також важливо у випадках програшу справи та відповідальності фінансуючої сторони за судові витрати опонента, особливо після рішення Апеляційного суду у справі Chapelgate Credit Opportunity Master Fund Ltd. v Money [2020] коштів) не є обов'язковим правилом¹.

Континентальні країни також імплементують поступово застосування цього інституту в своїх правових системах.

Так, у Німеччині фінансування судових розглядів третіми особами полягає в тому, що у позовах, які стосуються виконання зобов'язання (Leistungsklage), спрямованих перш за все на виплату грошових коштів, матеріальну підтримку позивачеві для подання позову може надати третя особа, що є інвестором (Prozessfinanzierer). Предметом інвестицій може бути будь-яка вимога, спрямована на виплату грошових коштів. Загальні умови фінансування досить прості: сума вимоги повинна досягати певного мінімуму, наприклад в 10, 50 або 100 тисяч євро; відповідач за вимогою повинен бути матеріально спроможний виконати зобов'язання; ймовірність виграти справу повинна бути досить висока. Частка інвестора у виручці варіюється і залежить від багатьох чинників. Орієнтовна формула великих інвесторів: 30% при

¹ What are the Roles of a Costs Draftsman in Funding Litigation? URL: <https://www.athenelegal.co.uk/role-of-costs-draftsman-in-funding-litigation/>

вимозі до 500 тисяч євро і 25% на все, що цю суму перевищує при досягненні успіху шляхом судового розгляду¹.

Ринок фінансування судових розглядів третіми особами є відносно зрілим та добре розвиненим, з присутністю як німецьких, так і іноземних компаній. Переважною моделлю є сценарій «без ризику», у якому сторона, що фінансує, зобов'язана відшкодувати фінансованій стороні витрати протилежної сторони у разі, якщо позов в кінцевому підсумку виявиться безуспішним, і фінансована сторона не зобов'язана відшкодувати фінансуючій стороні ці витрати. При цьому витрати на отримання фінансування та частку сторони, що фінансує, від виграної суми позову, як правило, не підлягають відшкодуванню відповідачем, що програв. В останні роки компанії, що надають послуги зі стягнення боргів, за допомогою нових технологій розробили нову бізнес-модель, яка полегшує і робить економічно привабливим пред'явлення таких претензій споживачів, які або мають невеликий обсяг (наприклад, компенсація за затримку або скасування рейсів), або засновані на однакових або схожих фактичних даних (наприклад, претензії до німецьких авто). Ця модель поєднує у собі традиційну послугу зі стягнення боргів із фінансуванням третьою стороною. Принципова законність цієї бізнес-моделі була підтверджена Федеральним Верховним судом у листопаді 2019 року та кількох наступних рішеннях, але із застереженням, що необхідно проводити аналіз відповідної бізнес-моделі за кожним конкретним випадком².

Австрія. Сторони можуть порушувати справу за допомогою фінансування третьої сторони, а третя сторона може отримати частку від надходжень за позовом. Але фінансування третьою стороною дозволено зазвичай для високих сум спору (мінімум близько 50 000 євро)³.

Згідно Правил 245 *Моделних європейських правил цивільного процесу* сторона, яка отримує фінансування провадження від професійної третьої сторони або від краудфандера, зобов'язана повідомити про цей факт та про особу, що фінансує справу, суду та іншій стороні на початку провадження. Однак ця вимога не поширюється на деталі такої угоди про фінансування третьою стороною. Така угода про фінансування третьою стороною має відповідати чинному законодавству і не повинна передбачати неадекватну компенсацію для особи, яка здійснює фінансування, або надавати їй можливість здійснювати будь-який неправомірний вплив на хід провадження у справі.

¹ Устюшенко С. Е. Судові витрати в цивільному процесі України: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Одеса, 2021. С. 134.

² Shchavelev A. Grundlagen des deutschen Zivilprozesses, insbesondere mit Beteiligung ausländischer Parteien. URL: https://www.goerg.de/sites/default/files/fields/content_types/publication/downloads/DRJV-Sammelband%20zum%20deutschen%20Recht%20in%20russischer%20Sprache%2C%20Ausgabe%20N%204%2C%20Dezember%202020_0.pdf

³ Streitbeilegung 2025. URL: <https://oblin.at/ru/znaniya/putevoditeli-dlja-ehkspertov/razreshenie-sporov-avstrija-2025/>

Ці правила діють також і для колективних проваджень, так, згідно Правил 237 Модельних європейських правил цивільного процесу («Фінансування третьою стороною») уповноважений позивач може використовувати фінансування судового процесу, яке надають треті сторони. Суд може вимагати від уповноваженого позивача розкрити деталі такої угоди про фінансування.

Таким чином, Модельні правила принципово дозволяють цей інститут, але передбачають декілька запобіжних порушенню прав особи, розгляд справи якої фінансується, заходів: по-перше, компенсація має бути адекватною; по-друге, не має бути передбачено неправомірного впливу особи, яка фінансує на судовий процес; по-третє, суд може ознайомитися із договором про фінансування, але тільки у колективних провадженнях. Нам видається, що остатнє правило могло б розповсюджуватися на всі випадки.

Тема фінансування судового процесу третьою стороною дуже популярна зараз у дослідників в Європі, так, перший номер *European Review of Private Law* у 2026 році (№34) присвячений цій тематиці (спеціальний випуск), а саме розвитку ландшафту фінансування судових процесів за участю третіх осіб (TPLF) у Європейському Союзі. У редакційній статті Maria Cecilia Paglietti, Cristina Poncibò під назвою «Фінансування судових процесів за участю третіх осіб у Європейському Союзі» відзначають, що дослідження у цьому спеціальному випуску дозволяють виокремити такі закономірності. По-перше, напруженість між метою доступу до правосуддя та прагненням до підзвітності. Деякі автори досліджують, як фінансування судових процесів може покращити доступ до цивільного правосуддя, одночасно піднімаючи занепокоєння щодо прозорості, конфлікту інтересів та контролю над стратегією судового розгляду. Dori та Kramer безпосередньо досліджують цей баланс, зосереджуючись на судовому нагляді та імперативі прозорості у судових процесах, що фінансуються ЄС. Patti обговорює врегулювання та контроль над судовими процесами, підкреслюючи необхідність процесуальних гарантій, що зберігають автономію сторін. Poncibò пропонує всебічний огляд TPLF в ЄС, підкреслюючи, що правосуддя все частіше «має свою ціну», і стверджуючи, що це явище слід розуміти на перетині ринкової динаміки та споживчого попиту на доступ до правосуддя. По-друге, регуляторний імпульс як на рівні ЄС, так і на міжнародному рівні. Malaguti досліджує контекст врегулювання спорів між інвестором та державою (ISDS), показуючи, як міжнародний арбітраж тисне на політиків, щоб уточнити контури допустимого фінансування. Paglietti аналізує регулятивну силу м'якого права в ЄС, зокрема Принципів Європейського інституту права (ELI), також демонструючи, як керівні принципи та саморегулятивні рамки все частіше заповнюють прогалини, що залишилися через відсутність жорсткого законодавства. Sabato, спираючись на судову практику Європейського суду з прав людини, висвітлює, як судова практика Суду концептуалізує TPLF як інструмент

доступу до правосуддя, пропонуючи нормативні вказівки, що стосуються майбутніх реформ.¹ При цьому, Rott у своїй статті аналізує TPLF та робить висновок, що єдиною спірною областю є застосування TPLF компаніями з управління претензіями, але реальні проблеми з цими компаніями пов'язані не із застосуванням TPLF, а з іншими питаннями, такими як недостатня прозорість та надмірні збори.²

Таким чином, європейські дослідники знаходяться у активному пошуку найліпшого рішення, яке забезпечить незалежність сторони, яка звертається до інвестування вирішення свого спору судом, з боку третіх осіб та недопущення такого суворого регулювання цього інституту, яке зведе нанівець зацікавленість інвесторів у фінансуванні, позбавленні їх стимулів щодо нього.

Фінансування судових процесів перетворилося з інструменту для безгрошових позивачів на фінансовий інструмент, який використовують компанії всіх розмірів, а на ринку було розроблено кілька альтернативних варіантів фінансування. Ці фінансові структури з'явилися для полегшення доступу до правосуддя, пропонуючи рішення сторонам без доступу до необхідних коштів, але нині організації використовують фінансування управління судовими витратами для збереження оборотного капіталу. Ця трансформація створила різноманітний ринок із кількома структурами фінансування:

- класичне фінансування третьої сторони;
- портфельне фінансування (фінансування портфеля складається з фінансування низки претензій одночасно, або кількох претензій одного клієнта, або кількох претензій щодо різних клієнтів, що дозволяє здійснювати перехресне забезпечення судових активів, за якими прибутковість забезпечують успішні кейси);
- спільне фінансування та субфінансування (спільне фінансування дозволяє розподіляти зобов'язання та потенційні ризики між двома чи більше спонсорами, а при субфінансуванні субфінансар отримує винагороду лише від основного спонсора після того, як останній отримує свою винагороду);
- купівля майбутніх доходів (спонсор купує частину майбутніх доходів при оплаті певних витрат та виплат, пов'язаних із реалізацією вимоги, а сума виручки буде розрахована спонсору на основі формули, аналогічної до тієї, яка зазвичай застосовується для розрахунку прибутковості спонсора: кратна покупній ціні чи відсоток загальної виручки);
- відступлення вимог (з нагоди певних подій, таких як неспроможність, реструктуризація, реорганізація бізнесу, продаж або злиття, компа-

¹ Editorial Third-Party Litigation Funding in the European Union'. European Review of Private Law 34, no. 1 (2026): 1–2. URL: <https://kluwerlawonline.com/api/Product/CitationPDFURL?file=Journals\ERPL\ERPL2026001.pdf>

² European Review of Private Law Volume 34, Issue 1 [pre-publication] (2026) pp. 1 – 10. URL: [https://kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Review+of+Private+Law/34.1%20\[pre-publication\]/ERPL2026002](https://kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Review+of+Private+Law/34.1%20[pre-publication]/ERPL2026002)

нія може бути зацікавленою у продажу претензії. Багато юрисдикцій (принаймні в континентальній Європі) дозволяють боржнику за певних обставин і певних умов погасити свій борг, заплативши бенефіціару відступлення вимог суму, що дорівнює ціні, яку він заплатив за купівлю позову (*retrait litigieux*));

- фінансування юридичної фірми (спонсор надає фінансування юридичній фірмі, а не позивачу).

Як наслідок, судові справи тепер можна розглядати як реальні активи, які можуть бути монетизовані. З цією монетизацією претензій з'явився реальний ринок фінансування судових розглядів із більшою конкуренцією і гравці постійно шукають нові альтернативи фінансування¹.

Таким чином, можливість сплати судових витрат та зборів третіми особами, як правило, спеціалізованим фондом, є однією із світових тенденцій розвитку процесуального права, як механізму, здатного розширити можливості позивачів, який поступово розвинувся вже як багатомільярдна індустрія. Дослідники сперечаються щодо необхідності розкриття інформації про фінансування для запобігання конфлікту інтересів, контролю інвестора над ходом процесу, щодо шляхів захисту від зловживань, але в цілому необхідність розвитку такої моделі не заперечується. Вважаємо, що доступ до фінансування процесу третіми особами також має стати важливим елементом забезпечення справедливого доступу до правосуддя, особливо для незахищених верств населення.

Умови про гонорари за успіх (угоди про умовну винагорода). Такі угоди набули значного поширення в країнах загального права. Так, у Англії та Уельсі гонорари успіху цілком допустимі. Найрозповсюдженіші спеціальні угоди про гонорар між клієнтом та його адвокатом, коли компенсація адвоката залежить від успіху справи, – це CFA (Conditional Fee Agreements) та DBA (Damages-Based Agreements).

Угоди про умовне відшкодування (CFA) (відомі як угоди про оплату «без виграшу – без оплати») передбачають, що адвокат погоджується з тим, що його витрати та винагорода (або будь-яка їх частина) будуть сплачені лише за певних обставин, як правило, у разі «успіху» у розгляді справи. Якщо відбувається «успіх», адвокату виплачується винагорода за звичайною ставкою, плюс підвищення, яке називають «платою за успіх», який компенсує адвокату прийнятий ризик. Максимальна плата за успіх за CFA складає 100% від базового гонорару адвоката. Якщо ймовірність того, що плата за успіх перевищить 100% від базового гонорару адвоката, CFA не матиме примусової сили².

¹ What is Arbitration Funding? URL: <https://www.deminor.com/arbitration/>

² England & Wales – Litigation & Dispute Resolution Laws and Regulations 2026. URL: <https://iclg.com/practice-areas/litigation-and-dispute-resolution-laws-and-regulations/england-and-wales/>

Якщо жодного з певних критеріїв успіху не досягнуто (тобто справу програно або не було присуджено узгодженого рівня відшкодування збитків), клієнт заплатить лише зменшений гонорар або не заплатить його зовсім, залежно від умов CFA. У більшості CFAs для комерційних спорів усі виплати (включаючи гонорари адвокатів та експертів) та витрати оплачуються клієнтом у будь-якому випадку. Гонорар успіху CFA не може бути відсотком від суми збитків, присуджених або узгоджених клієнтом¹.

DBA (угоди засновані на відшкодуванні збитків) можуть бути укладені позивачами (і відповідачами, але тільки коли вони висувають зустрічний позов) для всіх спірних справ, за винятком кримінальних та сімейних. DBA – це альтернативна форма угоди «без виграшу – без плати» між клієнтом та його представником, при якому, якщо клієнт зазнає невдачі, адвокату не буде сплачено гонорар, але якщо клієнт отримує «певну фінансову вигоду» (зазвичай збитки, що виплачується стороною, що програла, або в результаті врегулювання спору), то адвокат отримує узгоджений відсоток компенсації, отриманої клієнтом. Застосовна законодавча база вимагає, щоб DBA не передбачав виплату адвокату, що перевищує 50% сум, стягнутих клієнтом за комерційними претензіями та 25% за позовами про тілесні ушкодження².

Адвокати не зобов'язані приймати справу по CFA, і при ухваленні рішення про те, чи діяти на цій основі, чи ні, вони будуть брати до уваги суть справи, її ймовірний результат і рівень гонорару за успіх. Для захисту від необхідності оплати судових витрат опонента та виплат обох сторін (інші витрати або збори, такі як збори за свідків, експертів, якщо вони необхідні), заявники, які вступають до CFA, можуть оформити страховий поліс після події (ATE), відповідно до якого страховик погоджується андерарувати (іноді за умови максимуму)³.

Типи CFA: традиційна угода про умовний гонорар («немає виграшу – немає гонорару»); CFA Lite («безкоштовно для вас») – за звичайних обставин клієнт несе відповідальність лише за ті витрати, які стягнені під час судового розгляду; CFA Max («угода лише про гонорар за успіх»); угода про пільгову умовну винагороду («немає виграшу – низька плата»), також відома як «угода про часткову умовну оплату» або «угода про гарантовану оплату» – у разі програшу справи застосовується пільговий гонорар; пільго-

¹ Success fees in conditional fee agreements entered into from 1 April 2013 by Practical Law Dispute Resolution in association with Alexander Hutton KC, Hailsham Chambers. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/0-368-5965?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=\(sc.Default\)&ppcid=8554d091864345779e0c9bb857b92fcb&comp=pluk&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/0-368-5965?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=(sc.Default)&ppcid=8554d091864345779e0c9bb857b92fcb&comp=pluk&firstPage=true)

² England & Wales – Litigation & Dispute Resolution Laws and Regulations 2026. URL: <https://iclg.com/practice-areas/litigation-and-dispute-resolution-laws-and-regulations/england-and-wales/>

³ No win, no fee funding arrangements <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7607/>

вий CFA – знижена плата виплачується незалежно від того, виграно справу чи програно, що унеможлиблює виплату гонорару за успіх; дисконтований CFA Max – знижка на гонорар виплачується незалежно від результату справи та додатково виплачується гонорар за успіх, що розраховується як узгоджений відсоток стягнених базових витрат.¹

Адвокати, пояснюючи клієнтам механізм дії CFA, наголошують, що це угода про поділ ризику шляхом поєднання результату справи з гонорарами, які підлягають адвокату, що допомагає зменшити тиск судового розгляду, розділивши з адвокатом фінансовий тягар процесу. Наприклад, домовившись про знижку стандартних зборів адвоката 35%, клієнт сплатить 65% зборів, якщо результат справи буде невдалим. Якщо результат буде успішним, клієнт заплатить і заздалегідь узгоджений збір за успіх, і стандартну погодинну базову ставку, що у сукупності є винагородою адвоката за ризик не отримати оплату².

В Англії та Уельсі навіть можливі CFA укладені «заднім числом». Так, Генеральна рада адвокатів відповідаючи на запити від адвокатів та їх помічників щодо угод про умовний гонорар (CFA) та угод, що ґрунтуються на відшкодуванні збитків (DBA), зазначила, що угоди про фінансову підтримку зі зворотною силою (CFA), датовані датою їх укладання, але такі, що вступають в силу з більш ранньої дати, допускаються, хоча суди в таких випадках, як правило, ставляться до них з небажанням³.

Щодо можливості стягнення «гонорару за успіх» зі сторони що програла справу. Розділи 58 та 58A Закону про суди та юридичні послуги 1990 року, які передбачають регулювання угод про умовні гонорари та стягнення гонорарів за успіх, були змінені Законом про правову допомогу, винесення вироків та покарання правопорушників 2012 року (LASPO 2012), в результаті чого (з урахуванням перехідних положень) гонорар за успіх, що підлягає сплаті за угодою про умовні гонорари, більше не може бути стягнутий зі сторони, яка програла, у будь-якому провадженні, але, з урахуванням певних обмежень у справах про тілесні ушкодження⁴.

Але, часто угоди про гонорар за успіх визнаються такими, що не мають юридичної сили. У справі *Global Energy Horizons Corporation v Winros Partnership* [2020] EWHC B27 (Costs) три угоди про гонорар за успіх були

¹ Private Civil Litigation Funding Agreements (CFA and DBAS) I. Frequently Asked Questions. General Bar Council. URL: <https://www.barcouncilethics.co.uk/wp-content/uploads/2017/10/CFA-and-DBA-FAQs-202111.pdf>

² Conditional Fee Agreement (CFA). URL: <https://www.summitlawllp.co.uk/conditional-fee-agreement-cfa/>

³ Private Civil Litigation Funding Agreements (CFA and DBAS) I. Frequently Asked Questions. General Bar Council. URL: <https://www.barcouncilethics.co.uk/wp-content/uploads/2017/10/CFA-and-DBA-FAQs-202111.pdf>

⁴ The Senior Courts Costs Office Guide 2025. URL: <https://www.judiciary.uk/guidance-and-resources/the-senior-courts-costs-office-guide-2025/>

визнані такими, що не мають юридичної сили, оскільки потенційно могли призвести до вимоги про виплату гонорару за успіх, що перевищує 100%. У справі *Worley v Persimmon Homes (West Yorkshire)* угоду про гонорар за успіх було визнано такою, що не має юридичної сили, оскільки в ній не було вказано розмір гонорару у відсотках¹.

Щодо країн континентального права, то умови про гонорари за успіх у договорах про надання правової допомоги були забороні у багатьох країнах Європи, якщо умовами було передбачено, що адвокат не отримає винагороду, якщо його клієнт програє позов, наприклад, у Німеччині, Данії, Мальті, Швеції, однак такі суворі правила поступово лібералізуються. У Словаччині, навпаки, було дозволено гонорари за успіх у справі, навіть дозволено передбачити, що адвокат отримає лише компенсацію своїх витрат та не отримає жодного гонорару, якщо його клієнт програє справу. У Чеській Республіці гонорари за успіх можливі в розумних межах (максимум становить близько 25 %). У Литві гонорари за успіх можливі, якщо вони не порушують принципи Асоціації адвокатів. У Бельгії, Франції, Люксембурзі, Нідерландах та Румунії гонорари за успіх дозволені, якщо вони не становлять єдиної винагороди адвоката².

Німеччина. Гонорар успіху в Німеччині на перший погляд заборонено, оскільки згідно абз. 2 § 49b Федерального положення про адвокатуру (*Bundesrechtsanwaltsordnung, BRAO*) угоди, в яких винагорода або її розмір залежать від результату справи чи успіху юридичних послуг, або відповідно до яких адвокат отримує частину отриманої суми як гонорар (гонорар за успіх), неприпустимі, якщо інше не зазначено у Законі про гонорари адвокатів. Угоди, відповідно до яких адвокат зобов'язується нести судові витрати, адміністративні витрати або витрати інших сторін, допустимі лише в тому випадку, якщо у справі узгоджено гонорар за успіх відповідно до п.1 абз. 1 ст. 4а Закону про гонорари адвокатів. Тобто загальне правило про їх недопустимість залишилось, але є відсилка до іншого закону³.

У § 4а Закону про гонорари адвокатів (*Rechtsanwaltsvergütungsgesetz, RVG*) з 1 липня 2008 року з'являється норма («Гонорар, що залежить від результату» про гонорар за успіх, який може бути узгоджений лише у тому випадку, якщо: 1) стосується грошової вимоги у розмірі не більше 2000 євро; 2) послуга зі стягнення боргів надається поза судом або в рамках однієї з процедур, згаданих у пункті 2, підпункті 2, пункті 4 статті 79 Цивільного процесуального кодексу, або 3) в окремих випадках, після розумного роз-

¹ What are the Roles of a Costs Draftsman in Funding Litigation? URL: <https://www.athenelegal.co.uk/role-of-costs-draftsman-in-funding-litigation/>

² Study on the Transparency of Costs of Civil Judicial Proceedings in the European Union. URL: https://e-justice.europa.eu/sites/default/files/2012-12/cost_study_report_en.pdf?id=99bdd781-aa3d-49ed-b9ee-beb7eb04e3ce

³ Bundesrechtsanwaltsordnung in der im Bundesgesetzblatt Teil III, Gliederungsnummer 303-8. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/brao/BJNR005650959.html>

гляду, клієнта можна усунути від подальшого судового розгляду без угоди про гонорар за успіх. До угоди про винагорода за успіх мають бути включені такі пункти: уточнення того, яка винагорода має бути отримана у разі настання яких умов; уточнення того, чи повинна угода надавати ї, якщо так, який вплив вона має надавати на судові витрати, адміністративні витрати та витрати інших сторін, що підлягають оплаті клієнтом, які можуть бути оплачені клієнтом; основні причини, що визначають розрахунок гонорару за успіх¹.

При обговоренні в Бундестазі цих змін у закон (згідно рекомендації Комітету з правових питань щодо законопроекту закону про реформу заборони угод про винагорода за успіх) спирались на «рішення Федерального конституційного суду від 12 грудня 2006 року, яке послужило поштовхом до ухвалення законопроекту, в якому суд поставив під сумнів абсолютну заборону на гонорари, що залежать від результату, – фундаментальне рішення щодо гонорарів та зборів. Рішення призвело до обов'язку діяти лише в конкретному випадку, а саме, за наявності перешкод для судового розгляду через певні економічні та особисті обставини. Ця нормативна вимога була реалізована належним чином і в найкращих інтересах сторін, чому значною мірою сприяли дискусії між суддями. У результаті було досягнуто згоди про умови, за яких повинна бути дозволена угода про гонорар, що залежить від результату. У цитованому рішенні Федеральний конституційний суд прямо залишив відкритим питання включення додаткових обставин, які виходять за межі конкретної розглянутої справи. Таким чином, стало можливим всеосяжне введення угод про винагорода, яка залежить від результату. Однак, оскільки було досягнуто згоди у відхиленні змін, які ввели елементи американської моделі винагорода, проект закону обмежується регулюванням фактів, що лежать в основі рішення Федерального конституційного суду»².

Таким чином, RVG було врегульовано умови, за одночасної наявності яких допустимо гонорар успіху: можливість укладання угоди лише у винятковому випадку; недостатні можливості довірителя для захисту прав; пропорційність гонорару успіху.

Можливість укладання угоди лише у винятковому випадку тлумачиться як таке, що викликане фінансовим становищем довірителя, яке не дозволяє захистити права без можливості виплати гонорару успіху. *Адвокат не може рекламувати свою готовність надавати допомогу виключно на основі гонорару успіху або укласти з довірителями рамкові угоди, відповідно до яких деякі або усі доручення виконуватимуться лише за гонорар успіху. Немож-*

¹ Gesetz über die Vergütung der Rechtsanwältinnen und Rechtsanwälte. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/rvg/>

² Beschlussempfehlung und Bericht des Rechtsausschusses (6. Ausschuss) zu dem Gesetzentwurf der Bundesregierung – Drucksache 16/8384 – Entwurf eines Gesetzes zur Neuregelung des Verbots der Vereinbarung von Erfolgshonoraren. URL: <https://dserver.bundestag.de/btd/16/089/1608916.pdf>

ливість захисту прав визначається на основі об'єктивних критеріїв недоступності для довірителя правової допомоги, так і при оцінці фінансових ризиків неотримання необхідного результату та їх індивідуальної оцінки довірителем (суб'єктивний критерій). Сукупність цих двох гнучких критеріїв дозволяє, наприклад, фінансово стійким компаніям середнього розміру укладати з адвокатами угоди за умови виплати гонорару успіху у великих будівельних спорах. Оскільки в Німеччині розвинута та ефективно функціонує система надання безкоштовної юридичної допомоги (що фінансується за рахунок держави), то угоди про гонорар успіху в судовій практиці визнаються нікчемними, якщо фактично довіритель лише через об'єктивні обставини не може звернутися до суду. Так, Федеральний конституційний суд у 2007 році вказав, що винятковий випадок із принципової заборони гонорару успіху є ситуацією, коли особа, яка звертається за правовою допомогою, не відповідає критеріям, які дозволяють отримувати безкоштовну юридичну допомогу. Якщо в конкретному випадку є всі передумови для того, щоб особі було надано безоплатну правову допомогу, то немає підстав вважати, що фінансове становище перешкоджає йому звернутися за захистом своїх прав. Вважається допустимою як умова, що при недосягненні перемоги, не буде і винагороди, так і угода про певну надбавку за перемогу або, навпаки, знижку за юридичну допомогу у разі програшу¹.

Звичайно, що передплата за правові послуги – це найоптимальніший варіант для сторін. Але проблема в тому, що багато клієнтів просто не мають грошей на попередню оплату юристу. Для таких клієнтів і призначені вищепописані інструменти. Думаємо, що для України вони тим більше необхідні з огляду на економічну ситуацію у країні. Запровадження гонорару успіху спрямоване на забезпечення насамперед доступності юридичної допомоги.

Австрія. Якщо не зазначено інше, гонорари адвокатів регулюються австрійським законом про гонорари адвокатів. Сторони можуть укладати угоди «без виграшу – без гонорару» чи інші види угод про умовний або обумовлений гонорар між адвокатом та клієнтом, але умовні гонорари припустимі лише у тому випадку, якщо вони не розраховуються як відсоток від суми, присудженої судом. Сторонам, які не можуть дозволити собі сплатити витрати та гонорари, надається юридична допомога. Угоди про гонорар, за якими частина стягненого передається адвокату, заборонені².

Франція. Гонорар успіху (*honoraire de résultat*) заборонений як єдиний вид оплати, але дозволений у вигляді доплати до фіксованої частини (процент від виграшу).

¹ BeckOK RVG (ред. v. Seltmann, 45-е изд., 01.12.2018) к § 4a RVG (Rn. 1-11) . URL: https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fkomm%2FBeckOKRVG_70%2Fcont%2FBeckOKRVG.Inhaltsverzeichnis.htm&anchor=Y-400-W-BECKOKRVG

² Streitbeilegung 2025. URL: <https://oblin.at/ru/znaniya/putevoditeli-dlja-ehkspertov/razreshenie-sporov-avstrija-2025/>

Україна. У юридичній спільноті широко обговорювався висновок Верховного Суду щодо так званого «гонорару успіху», що не є платою за надані адвокатом послуги так званий «гонорар успіху» (винагорода за досягнення позитивного рішення у справі), оскільки за нормами ст. 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» формою винагороди адвоката за здійснення представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту є гонорар (плата за договором), порядок обчислення якого (фіксований розмір чи погодинна оплата), підстави для зміни його розміру, порядок сплати, умови повернення тощо, які визначаються в договорі про надання правової допомоги. Одночасно додаткова винагорода адвокату за досягнення позитивного рішення у справі, то за своїм змістом і правовою природою така винагорода не є ціною договору (платою за надані послуги) у розумінні ст. ст. 632, 903 ЦК та ст. 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а є платою за сам результат (позитивне рішення), досягнення якого відповідно до умов договору не ставиться в залежність від фактично наданих послуг¹.

Про гонорар успіху написано багато статей, порівняльних аналізів щодо інших країн за останні 10-15 років. З точки зору вітчизняного цивільного права можемо констатувати, що загальне правило договорів про надання послуг є те, що оплаті підлягає не результат, а процес надання послуги. Це означає, що послуга як така має бути оплачена, незалежно від досягнутого результату (за винятком випадків, коли сторона доведе, що послуги не відповідали якості, стандартам тощо, тобто були порушені умови договору).

Але це правило ні яким чином не суперечить тому, що може бути оплачений і результат також, якщо сторони про це домовились. Так званий «ефект послуги» дійсно знаходиться за межами власне договору про надання послуг, але він не є «байдужим» для юридичних відносин сторін, оскільки домовленість про оплату ефекту послуги має юридичний характер, не суперечить моральними устоям суспільства та не заборонена законодавством. В українському цивільному праві не існує заборони домовлятися про особливий порядок оплати наперед зазначеного найбільш бажаного результату, але при збереженні оплати послуги як такої (це відрізняє наш гонорар успіху від можливості у країнах загального права передбачити сплату тільки гонорару успіху).

Що стосується можливості включити гонорар успіху до судових витрат, які розподіляються між сторонами, вважаємо, що на сторону, що програла, такі витрати можуть частково покладатися у виключних випадках, тільки коли основний гонорар мав занижений характер, тому частину гонорару успіху можна вважати обґрунтованою. Але за загальним правилом *такий гонорар не може включатися до витрат, які розподіляються між сторо-*

¹ Постанова Верховного Суду від 12.06.2018 р. у справі № 462/9002/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76022516>

нами, в силу вимог дотримання пропорційності та розумності судових витрат. До речі в країнах, де практикується гонорар успіху, він зазвичай не перекладається на сторону, що програла, а в США, де гонорар успіху має найбільше розповсюдження, взагалі діє принцип, відповідно до якого кожен платить сам, а на іншу сторону судові витрати взагалі не можуть бути перекладені за загальним правилом¹.

Страховання судових витрат. Директива Ради ЄС 87/344/ЄЕС «Щодо узгодження законів, постанов та адміністративних положень стосовно страхування судових витрат» від 22 червня 1987 року передбачає, що страхування судових витрат полягає в зобов'язанні, за виплату премії, покриття витрат на судові провадження та надання інших послуг, безпосередньо пов'язаних зі страховим покриттям, з метою забезпечення компенсації втрат, збитків чи пошкоджень, що понесені страхувальником, шляхом врегулювання в позасудовому порядку, або в порядку цивільного чи кримінального провадження; захисту чи представництва страхувальника у цивільному, кримінальному, адміністративному чи іншому провадженні чи стосовно будь-яких вимог до нього².

В багатьох країнах Європи страхування правового захисту – розповсюджене явище, наприклад, в Австрії такий інструмент, який повністю або частково покриває витрати на адвокатів, суд, експертів та свідків є надзвичайно популярним через дуже високу вартість судових процесів. А через надзвичайно високі судові мита та суворе законодавство цей поліс є майже у кожного другого жителя Німеччини.

Страховання судових витрат передбачене в Законі України «Про страхування» (клас 17), але розповсюдження в практиці не набуло, хоча багато страхових компаній України пропонують цей продукт та розроблені правила добровільного страхування судових витрат. Страховання судових витрат може передбачати страхування не тільки витрат, понесених страхувальником у зв'язку з розглядом спору за його участю у загальних, господарських та адміністративних судах України, але й у третейських судах або у Міжнародному комерційному арбітражі при Торгово-промисловій палаті України.

¹ Голубева Н. Ю. Судові витрати: науково-практичний посібник. Одеса: Фенікс, 2020. С. 46.

² Директива Ради 87/344/ЄЕС «Щодо узгодження законів, постанов та адміністративних положень стосовно страхування судових витрат» від 22 червня 1987 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_288#Text

4. Проблеми визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу та їх розподілу між сторонами в Україні

В Україні судові витрати поділяються на дві групи: 1) судовий збір; 2) витрати, пов'язані із розглядом справи. Ми докладно аналізували норми про ці витрати у спеціальному дослідженні, в тому числі і новели ЦПК 2017 року. Тут, вважаємо за потрібне, зосередитися на відшкодуванні витрат на правничу допомогу. На практиці найбільші спори викликає саме розмір винагороди представників, надавачів юридичних послуг сторонам.

Згідно ч. 2 ст. 137 ЦПК «за результатами розгляду справи витрати на правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом із іншими судовими витратами». Норми ст. 137 ЦПК зазнали значних змін із новою редакцією ЦПК. Розповсюджується її дія тільки на витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката («вимоги щодо розподілу судових витрат, згідно розрахунку судових витрат, який зроблений позивачем, в частині надання правової допомоги особами, які не є адвокатами, не підлягають задоволенню¹), а граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу (сам термін змінено на «правничу»), передбачений раніше чинним законодавством, – скасовано. Як і раніше, ці витрати несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги за рахунок держави (раніше було зазначено про безоплатну правову допомогу, тепер змінено на «за рахунок держави», що є більш точним та чітко вказує на випадки надання правничих послуг згідно Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», який визначає зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок його реалізації, підстави та порядок надання безоплатних правових послуг)².

Відшкодування витрат на професійну правничу допомогу відбувається в такі етапи: 1) попереднє визначення суми судових витрат на професійну правничу допомогу; 2) визначення розміру судових витрат на професійну правничу допомогу, що підлягають розподілу між сторонами: (1) подання заяви (клопотання) про відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу разом з (2) детальним описом робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, і здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги, та (3) доказами, що підтверджують здійснення робіт (наданих послуг) і розмір судових витрат, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку з розглядом справи; 3) розподіл судових витрат (постанова об'єднаної палати Верховного Суду у складі суддів Касаційного господарського суду від 03 жовтня 2019 року у справі № 922/445/19)³.

¹ Додаткова постанова Верховного Суду від 12.09.2018 у справі №810/4749/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76397938>

² Голубева Н. Ю. Судові витрати: науково-практичний посібник. Одеса: Фенікс, 2020. С. 27.

³ Постанова Верховного Суду від 03 жовтня 2019 року у справі № 922/445/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85211544>

Обґрунтування понесених витрат покладається на сторону, яка їх понесла. Для оцінки розумності і співмірності зазначених витрат до суду подається детальний опис робіт/послуг та підтвердження понесених фактичних витрат, які здійснив адвокат, виконуючи доручення. Тому сторона, яка розраховує на компенсацію своїх витрат на надання правничої допомоги обов'язково має додати такий розрахунок та документально підтвердити понесені витрати. Оскільки гонорар має бути розумним і враховувати витрачений адвокатом час, оцінка розумності гонорару має безпосередній зв'язок зі складністю послуг. Документальним підтвердженням цих витрат є: 1) договір про надання правової/правничої допомоги, договір доручення, договір про надання юридичних послуг (договір із адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням у письмовій формі); 2) документи, що свідчать про оплату гонорару та інших витрат, пов'язаних із наданням правової допомоги, оформлені у встановленому законом порядку (квитанція до прибуткового касового ордера, платіжне доручення з позначкою банку або інший банківський документ, касові чеки, посвідчення про відрядження та ін.); 3) підтвердження обсягу наданих послуг і виконаних робіт (акт приймання-передачі послуг за договором); 4) документи, що підтверджують витрати адвоката, необхідні для виконання доручення клієнта (витрати на відрядження, нотаріальні послуги, переклад документів тощо)¹. Зазначений перелік документів є орієнтовним, необов'язково, щоб всі ці документи були у наявності. Так, «необґрунтованою є вимога щодо прайс-листа та акту виконаних робіт (послуг) за умови, що надані документи дозволяють встановити зміст наданих послуг та їх вартість» (постанова Верховного Суду від 16.05.2019 р. у справі № 823/2638/18)², «посилання позивача на обов'язковість ведення адвокатом Книги обліку доходів та витрат, які ведуть фізичні особи-підприємці, крім осіб, що обрали спрощену систему оподаткування, і фізичні особи, які провадять незалежну професійну діяльність, колегія суддів їх не приймає, оскільки предметом спірних правовідносин є фактичне понесення витрат на правову допомогу та їх відшкодування відповідною стороною у справі, тому для підтвердження витрат на правову допомогу дані з Книги обліку доходів і витрат адвоката не потрібні (постанова Верховного Суду (КАС) у справі № 569/17904/17 від 01.10.2018 р.)³, «акт про надані послуги має містити інформацію про конкретну судову справу, в межах якої заявлені витрати до відшкодування» (постанова Верховного Суду від 15 травня 2018 року у справі № 821/1594/17⁴).

¹ Голубева Н. Ю. Судові витрати: науково-практичний посібник. Одеса: Фенікс, 2020. С. 28.

² Постанова Верховного Суду від 16.05.2019 р. у справі № 823/2638/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81795750>

³ Постанова Верховного Суду у справі 569/17904/17 від 01.10.2018 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76885538>

⁴ Постанова Верховного Суду від 15 травня 2018 року у справі №821/1594/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74028749>

Розмір гонорару визначається за погодженням адвоката з клієнтом і може бути змінений лише за їх взаємною домовленістю. Оскільки ЦПК не обмежує розмір компенсації витрат на професійну правничу допомогу, передбачено можливість запобігти зловживанням у визначенні цього розміру з боку учасників судового процесу та осіб, які надають правничу допомогу. Інша сторона може поставити під сумнів розрахунок витрат на правничу допомогу. Варто враховувати, що кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних з вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій (ч. 4 ст. 12 ЦПК України).

Чинним процесуальним законодавством не передбачено обов'язку сторони, яка заявляє клопотання про відшкодування витрат на правничу допомогу, доводити обґрунтованість їх ринкової вартості. Натомість саме на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, покладено обов'язок доведення неспівмірності витрат з наданням відповідних доказів. Підставою *зменшення розміру витрат* може бути їх неспівмірність із значеними у ст. 137 ЦПК обставинами:

По-перше, *складністю справи та виконаних адвокатом робіт* (наданих послуг). Вартість юридичних послуг часто досить суб'єктивна та залежить не тільки від якості, а й від ступеня довіри довірителя, яка може формуватися за рахунок популярності конкретних адвокатів та юридичних компаній. На ціну впливають два головних чинника: 1) характеристика справи – категорія спору, складність справи з точки зору обсягу документів, експертиз, розрахунків та іншої доказової інформації, кількості учасників, наявності однакової практики або її відсутності тощо; 2) характеристика самого виконавця. Так, високий рівень кваліфікації може оцінюватися з огляду на стаж роботи у сфері права, участь певного адвоката у спеціальних сертифікаційних програмах, тренінгах з певної проблематики, кількість справ певної категорії, в яких брав участь адвокат та отримав позитивний результат для довірителів тощо. Але характеристика особистості адвоката має мати меншу вагу, ніж характеристика складності справи. Згідно з конституційного припису кожен має право на професійну правничу допомогу та є вільним у виборі захисника своїх прав. Сторона не обмежена у виборі найкращого фахівця у певній сфері для захисту своїх прав, але якщо цей тягар ляже на іншу сторону після розподілу судових витрат, несправедливим було б правило про безумовну компенсацію надмірних витрат (необ'єктивних, витрат «престижу»). Тому суд оцінює розумність залучення до ведення справи, наприклад, спеціаліста з високим рівнем кваліфікації¹.

По-друге, *часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг)*. Верховний Суд у зазначає, що розрахунок платної правової допомоги повинен відображати вартість години за певний вид послуги та

¹ Голубєва Н. Ю. Судові витрати: значення та види. *Часопис цивілістики*. 2019. Вип. 34. С. 12-18.

час, витрачений на: участь у судових засіданнях; вчинення окремих процесуальних дій поза судовим засіданням; ознайомлення з матеріалами справи в суді тощо¹, витрати за час перебування адвоката у судовому засіданні повинні підтверджуватися хронометричними даними протоколу судового засідання², урахування наведеного часу, який адвокат витрачає на дорогу для участі у судовому засіданні, є складовою правничої допомоги і підлягає компенсації нарівні з іншими витратами³.

Однією з форм визначення ціни юридичних послуг є погодинна оплата. Це звичайна світова практика, яка в Україні не має розповсюдження (окрім власне часу судових засідань, які досить легко вирахувати). Навіть якщо у договорі не передбачена погодинна оплата, суд може враховувати час, витрачений адвокатом. Фактично, у цьому випадку суд оцінює знову ж складність справи. Для того, щоб запобігти суб'єктивній оцінці судом такого часу, необхідно разом з поданням детального опису наданих послуг адвокатом додавати обґрунтування часу, витраченого адвокатом на певний вид правничої допомоги (зокрема, на основі складності справи, ціни позову, кількості учасників справи та необхідності вивчати позицію кожного з учасників тощо).

З цього приводу наведемо приклад з європейської практики, який широко обговорюється у європейських юридичних колах. Так, у січні 2023 р. Суд Європейського Союзу, відповідаючи на питання, поставлені перед ним Верховним судом Литви у зв'язку з необхідністю тлумачення положень законодавства ЄС про неприпустимість несправедливих умов у договорах із споживачами (Директива ЄС 93/13) стосовно договорів юристів, зазначив, що у відносинах із споживачами *потрібно більше прозорості при встановленні погодинних ставок за договором надання юридичних послуг*. Умови про погодинну оплату в договорі зі споживачем мають бути ясними і зрозумілими, а це, на думку Суду ЄС, досягається лише в тому випадку, якщо до укладення договору споживач отримав інформацію про цінові умови в такому обсязі, що міг ухвалити рішення про укладення договору виважено та з повним усвідомленням економічних наслідків застосування погодинних ставок. В іншому випадку національний суд може ухвалити рішення, відповідно до якого споживач повинен опинитися в такому положенні, якби в договорі не було умови про погодинну оплату, навіть якщо в цьому випадку юрист залишиться без винагороди⁴.

¹ Постанова Верховного Суду від 01.10.2018 р. у справі № 569/17904/17. URL:

² Постанова Верховного Суду від 12.09.2018 у справі №810/4749/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76397938>

³ Постанова Верховного Суду від 25 травня 2021 року у справі № 910/7586/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97218330>

⁴ Reference for a preliminary ruling . Unfair terms in consumer contracts. Directive 93/13/EEC. Judgment of the court, 12 January 2023. URL: <https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/document?source=document&docid=269150&doclang=en>

І хоча Суд ЄС зазначає, що від адвокатів не можна вимагати інформування своїх клієнтів про остаточні фінансові наслідки (у конкретних цифрах), які залежать від непередбачених майбутніх подій, на які юрист не має жодного впливу, водночас принцип прозорості, на думку Суду ЄС, передбачає, що клієнт-споживач повинен при укладанні договору розуміти, які події можуть бути. Інформація, надана юристом клієнту-споживачеві до укладення договору з умовою про погодинну оплату, повинна містити відомості, що у сукупності дозволяють клієнту хоча б приблизно оцінити величину загальної вартості юридичних послуг за договором. Наприклад, адвокат або має повідомити «очікувані та безумовно необхідні витрати часу», тобто орієнтовну кількість годин, яка буде потрібна при наданні послуг для досягнення бажаної мети або хоча б кількість часу, яка неодмінно буде витрачена (умовний обов'язковий мінімум), або юрист за умовами договору з погодинною формою оплати зобов'язується виставляти клієнту проміжні рахунки через певні проміжки часу або регулярно. Водночас Суд ЄС зазначив, що сама по собі умова про погодинну оплату в договорі про надання юридичних послуг не є несправедливою договірною умовою через її невідповідність вимогі прозорості умов, якщо інше прямо не передбачено національним законодавством. Загалом прийняття подальших рішень щодо справедливості чи несправедливості договірних умов про погодинну оплату послуг адвокатів (юристів) дається національним судом¹.

Тому при укладанні договору бажано включити до договору умови про порядок визначення вартості наданих послуг за ведення відповідної судової справи (почасова оплата, фіксована сума тощо) та детально фіксувати послуги, які надаються у рамках ведення певної судової справи, витрачений час на певні послуги та їх вартість. Якщо в справі беруть участь декілька адвокатів, їх участь також має бути обґрунтована з точки зору реальної потреби такого залучення. Так, Верховний Суд зменшив розмір заявлених витрат на професійну правничу допомогу з 120 тис. грн до 5 тис. грн., з огляду на відсутність необхідності участі у справі 3-х адвокатів як представників сторони у справі².

По-третє, *обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт*. Під час визначення обсягу юридичної і технічної роботи за результатами розгляду відповідного клопотання про зменшення розміру судових витрат на професійну правничу допомогу суд ураховує, чи змінювалася правова позиція сторін у справі в судах першої, апеляційної та касаційної інстанції; чи

¹ Rechtsanwälte müssen mehr als nur den Stundensatz mitteilen. URL: <https://www.lto.de/recht/juristen/b/rechtsanwaelte-verguetung-honorarvereinbarung-stundensatz-transparenz-verbraucher-rvg-anwaltsgebuehren>

² Додаткова постановка Верховного Суду від 26.09.2018 р. у справі №753/15683/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76889457>

потрібно було адвокату вивчати додаткові джерела права, законодавство, що регулює спір у справі, документи та доводи, якими протилежні сторони у справі обґрунтували свої вимоги, та інші обставини¹.

Наприклад, Верховний Суд зазначив, що критично ставиться до твердження відповідача про те, що відзив на касаційну скаргу не є «науковою діяльністю» представника позивача, а складається із витягів законодавства, витягів із справ Єдиного державного реєстру судових рішень, оскільки таке твердження не ґрунтується на жодних положеннях закону та спростовується наявним у матеріалах справи відзивом на касаційну скаргу, який свідчить про проведену адвокатом роботу, крім того доводи зазначеного відзиву були оцінені та враховані при постановленні судового рішення за результатами касаційного перегляду справи. *У контексті цієї справи суд зазначає, що метою стягнення витрат на правничу допомогу є не тільки компенсація стороні, на користь якої прийняте рішення понесених збитків, але і у певному сенсі має спонукати суб'єкта владних повноважень утримуватися від подачі безпідставних заяв, скарг та своєчасно вчиняти дії, необхідні для поновлення порушених прав та інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин* (додаткова постанова ВС від 05 вересня 2019 року у справі № 826/841/17)².

Останнє твердження надзвичайно актуальне для розвитку взагалі судового права та справедливо щодо будь-яких суб'єктів права.

По-четверте, *ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи*. Критерій ціни позову дозволяє урахувати об'єктивну обставину, а критерій значення справи для сторони дозволяє урахувати суб'єктивну обставину, оскільки при певних обставинах особливе соціальне положення сторони, вплив справи на її ділову репутацію тощо можуть «вибачати» певну неспівмірність ціни позову та вартості (високої) правничих послуг.

Таким чином, згідно ЦПК суд задовольняє вимогу про відшкодування витрат на правничу допомогу в разі: 1) подання стороною до суду разом з першою заявою по суті попереднього (орієнтовного) розрахунку суми судових витрат, які вона понесла і які очікує понести в зв'язку з розглядом справи; 2) подання до суду доказів, які підтверджують понесені стороною витрати на правничу допомогу та відповідають приписам ч.ч. 3,4,5 ст. 141 ЦПК; 3) неподання іншою стороною клопотання про зменшення розміру відшкодування на правничу допомогу (це не безумовна підстава, витрати все одно оцінюються судом); 4) відсутності розумних сумнівів у суду щодо

¹ Постанова Верховного Суду від 04.12.2018 р. у справі №911/3386/17. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/4617>.

² Додаткова постанова ВС від 05 вересня 2019 року у справі №826/841/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84041003>

обґрунтованості та пропорційності заявлених (документально підтверджених) витрат¹.

За текстом ч. 5 ст. 137 ЦПК можна зробити висновок, що тільки за клопотанням іншої сторони (а не за власною ініціативою) суд може зменшити розмір витрат на правничу допомогу, які підлягають розподілу між сторонами. Так, Верховний Суд зазначає у постанові від 18.12.2018 у справі № 910/4881/18, що місцевим господарським судом було встановлено, що Компанією понесені витрати на професійну правничу допомогу у розмірі 337665,08 грн. (витрати на професійну правничу допомогу адвоката, а також вартість послуг помічника адвоката, які пов'язані зі справою та підготовкою до її розгляду). При цьому клопотань про зменшення розміру витрат на професійну правничу допомогу, які підлягають розподілу між сторонами від Товариства не надходило.

Це питання стало досить дискусійним за час дії нової редакції ЦПК. Пропонується два кардинально різні погляди: 1) суд без клопотання іншої сторони не має права ставити під сумнів розрахунки судових витрат; 2) визначення обґрунтованого та пропорційного розміру судових витрат – дискреційне право суду.

При вирішенні цього питання маємо враховувати положення ст. 141, яка, на відміну від ст. 137 ЦПК (про витрати на правничу допомогу), регулює не окремий вид витрат у судовому процесі, а розподіл судових витрат між сторонами, тобто її ціль – найсправедливіший алгоритм такого розподілу для вирішення задач та цілей відшкодування іншою стороною судових витрат та недопущення перетворення цього інституту у інститут «розправи» із стороною, яка програла, її покарання за неправоту.

Згідно ч. 3 цієї статті при вирішенні питання про розподіл судових витрат суд враховує: 1) чи пов'язані ці витрати з розглядом справи; 2) чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним до предмета спору з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін, в тому числі чи міг результат її вирішення вплинути на репутацію сторони або чи викликала справа публічний інтерес; 3) поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо; 4) дії сторони щодо досудового вирішення спору та щодо врегулювання спору мирним шляхом під час розгляду справи, стадію розгляду справи, на якій такі дії вчинялися. Згідно ч. 9 у випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами, або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору.

¹ Голубева Н. Ю. Судові витрати: науково-практичний посібник. Одеса: Фенікс, 2020. С. 43.

В силу ч. 3 ст. 141 ЦПК при вирішенні питання про розподіл судових витрат судом має бути оцінена доцільність (необхідність) послуг. Так, «надані послуги повинні бути обґрунтованими, тобто доцільність надання такої послуги та її вплив на кінцевий результат розгляду справи, якого прагне сторона, повинно бути доведено стороною в процесі»¹, «ряд послуг, які надавалися позивачу не є доцільними, дублюють одна одну, не мали впливу на хід розгляду справи та не потребують спеціальних професійних навиків»².

Має бути оцінено також, чи є розмір таких витрат обґрунтованим і пропорційним до предмета спору. Пропорційність та обґрунтованість – це ті ж критерії, про які йшлося вище, а саме – співмірність із складністю справи, часом, витраченим адвокатом, обсягом робіт, ціною позову та (або) значенням справи для сторони. Ті самі критерії застосовує Європейський суд з прав людини, присуджуючи судові витрати на підставі ст. 41 Конвенції. Зокрема, згідно з його практикою заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, лише якщо буде доведено, що такі витрати були *фактичними й неминучими*, а їх розмір – обґрунтованим (рішення у справі «East/West Alliance Limited» проти України», заява № 19336/04). У рішенні ЄСПЛ у справі «Лавентс проти Латвії» зазначено, що відшкодовуються тільки витрати, які мають розумний розмір³.

Що стосується розумності розміру судових витрат, виходячи з конкретних обставин справи – цей критерій часто застосовується ЄСПЛ, хоча він і не згаданий у проаналізованих нормах ЦПК. Розумність у ЦПК частіше пов'язується зі строками. У значенні, яке тут надається терміну «розумність», йдеться про те, що суд також розподіляє судові витрати, виходячи з їх співмірності та відповідності обставинам справи, тобто поглинається пропорційністю. Що стосується «фінансового стану обох сторін» – такий критерій в ЦПК не згадується (але згадується в судовій практиці: постанова ВС від 31 січня 2019 у справі № 185/1718/18 та від 6 червня 2019 у справі № 752/4513/17), вважаємо, що його застосування недоцільно, адже судові витрати в кінцевому рахунку несе сторона, яка визнана відповідальною за порушення прав другої особи, тому її фінансовий стан не може бути вибаченням несумлінності її або осіб, за дії яких вона відповідає⁴, хоча він і застосовується, наприклад, у Франції, про що згадувалось вище.

Сторони можуть витратити на судові процедури скільки вважають за потрібне (це їх право), але не є обов'язком суду «відшкодувати все».

¹ Постанова Верховного Суду від 11 квітня 2018 року у справі №814/698/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73356068>

² Додаткова постанова Верховного Суду від 12 вересня 2018 року у справі №810/4749/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76397938>

³ Голубева Н. Ю. Судові витрати: науково-практичний посібник. Одеса: Фенікс, 2020. С. 40.

⁴ Там само. С. 41.

Тому вважаємо вірною позицію суду (КАС ВС), викладену у справі № 340/4492/22, *що наявність / відсутність з боку іншої сторони заперечень проти відшкодування витрат на професійну правничу допомогу має значення лише для вирішення питання про співмірність заявлених до відшкодування судових витрат на правову допомогу (як це встановлено ч. 7 ст. 134 КАС), але не впливає на обов'язок суду під час вирішення питання про розподіл судових витрат на професійну правничу допомогу застосовувати вимоги ч.ч.1-4 ст. 134 цього Кодексу і перевіряти заявлені витрати на відповідність іншим, окрім співмірності, критеріям¹.*

Для порівняння зазначимо, що ЄСПЛ може призначити відшкодування заявнику понесених витрат. До цих витрат зазвичай відносять вартість юридичної допомоги, судові збори тощо. До них можуть входити витрати на проїзд і проживання, зокрема для участі в слуханнях, які проводяться Судом. Витрати мають: 1) стосуватися справи («стосуються визнаних ним порушень»); 2) бути дійсними. Тобто вони мають бути дійсно сплачені заявником, або ж він має бути зобов'язаним їх сплатити, відповідно до зобов'язань; 3) бути необхідними. Тобто їх сплата має бути необхідною для запобігання порушенню або для отримання компенсації після того, як воно сталося; 4) їх сума повинна бути обґрунтованою. *Якщо Суд визнає їх надмірними, він призначить суму, яка на його думку є розумною.* Суду мають бути надані докази, такі як докладні рахунки та фактури. Вони повинні бути достатньо детальними, аби Суд міг визначити, наскільки вищенаведені вимоги були дотримані². У рішенні ЄСПЛ від 28 листопада 2002 року у справі «Лавентс проти Латвії» зазначено, що відшкодовуються лише витрати, які мають розумний розмір. Тобто суд не тільки має впевнитися у тому, що витрати були понесені (або достовірно будуть понесені), але має впевнитися, що ці витрати були необхідні.

Як зазначалось вище в європейських країнах також не відшкодовуються безумовно всі витрати, які понесли сторони. Витрати відшкодовуються за рахунок сторони, що програла: 1) у межах встановлених в законі спеціальних тарифних сіток (в Австрії, Німеччині, Італії); 2) у межах певного відсотка від величини позову (в Іспанії – 33,3% від ціни позову, а за немайновими позовами – 6 тисяч євро³); 3) суд визначає межу розумності судових витрат, які

¹ Постанова Касаційного адміністративного суду ВС у справі № 340/4492/22 від 25.07.2023 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112414555>

² ЄСПЛ. Вимоги щодо справедливої сатисфакції (Практична рекомендація видана Головою Суду 28 березня 2007 р. відповідно до правила 32 Регламенту Суду). URL: https://www.echr.coe.int/Documents/PD_satisfaction_claims_UKR.pdf

³ Схоже регулюється це питання у ст. 113 ЦПК Республіки Казахстан: «за клопотанням сторони, на користь якої відбулося рішення, суд присуджує з іншого боку понесені нею витрати на оплату допомоги представника ... у розмірі фактично понесених стороною витрат. За майновими вимогами загальна сума цих витрат не має перевищувати десять відсотків від задоволеної частини позову» (Цивільний процесуальний кодекс Республіки Казахстан. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>)

можна покласти на сторону, що програла, та вирішує це питання з урахуванням певних критеріїв (Великобританія, Франція, Україна)¹.

Вирішення питання щодо розподілу витрат на оплату послуг адвоката є, безумовно, дискрецією суду (лат. *discretio* – рішення посадовою особою або державним органом, що відноситься до його ведення питання на власний розсуд), який розглядає відповідне питання з урахуванням всіх конкретних обставин справи в їх сукупності та реалізується ним у кожному конкретному випадку за наслідками оцінки обставин справи, наведених учасниками справи обґрунтувань, дослідження та оцінки доказів за правилами статей 86, 210 ГПК України (постанова Верховного Суду від 05.09.2024 у справі № 910/14283/21).

Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 визначають дискреційні повноваження як такі, що залишають суб'єкту деяку свободу вибору – діяти чи ні, і якщо діяти, то як саме. Вибір при цьому має ґрунтуватися на чинному законі та конкретних обставинах справи.

Під дискреційними повноваженнями розуміється сукупність прав та обов'язків суб'єкта на власний розсуд визначати повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів рішень, кожне з яких є правомірним. Обов'язковою умовою для її застосування є зв'язаність дискреції нормативними актами, що, як наслідок, виключає існування «вільного розсуду» або розсуду за межами закону (права).²

Дискреція суду (суддівський розсуд) – це надане законом право суду приймати рішення на власний розсуд, обираючи найкращий варіант із кількох юридично допустимих, базуючись на принципах права, моралі та конкретних обставинах справи. Вона дозволяє індивідуалізувати відповідальність, враховувати індивідуальні обставини справи та забезпечити зваженість, обґрунтованість та справедливість у межах, встановлених законом, але вона не є безмежною, оскільки обмежена Конституцією України, законами України, процесуальними нормами та принципами права (пропорційність, обґрунтованість).

Верховний Суд неодноразово наголошував, що дискреційні повноваження є складовою правосуддя, але вони повинні здійснюватися виключно в межах повноважень, наданих законом.

Дискреція суду при вирішенні питання про суми до стягнення в частині витрат на правничу допомогу, приводить до того, що навіть враховуючи судову практику, наперед неможливо визначити, яка сума може бути стягнута кінець кінцем, але ця непрогнозованість властива всім проаналізованим вище правопорядкам, крім тих, де є тарифні сітки, граничні розміри. Так,

---

¹ Голубева Н. Ю. Судові витрати: науково-практичний посібник. Одеса: Фенікс, 2020.

² Блажівська Н. Дискреція в адміністративному судочинстві https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_diskrecia.pdf

з точки зору клієнта, перевага регулювання умов оплати послуг адвокатів у Німеччині, виходячи з наявності законодавчого регулювання ставок на ті чи інші дії, у тому, що він наперед знає приблизну вартість, які гіпотетично можуть бути стягнуті з нього у разі програшу на компенсацію вартості послуг адвоката іншої сторони, незалежно від узгоджених його опонентом зі своїми адвокатами умов договору. Позивач чи відповідач наперед може оцінити приблизно свої шанси на виграш, наявність певних доказів, достатніх для дотримання певного стандарту доказування та більш вивірено оцінити свої шанси на виграш чи більш адекватно оцінити можливі поступки у мировій угоді. Його економічний розрахунок стає більш точним. Але навряд чи українським адвокатам сподобаються пропозиції встановити наперед оцінену годину оплати їх праці, оскільки, на відміну від Німеччини, в Україні інфляційні процеси настільки інтенсивні, що будь-яка встановлена наперед тарифна сітка стане неадекватною ринковим цінам. Тому на цьому етапі розвитку нашої держави, її економіки, правосвідомості учасників процесу, думаємо, саме на суд має покладатися функція дотримання балансу між сторонами, а не на адміністративно встановлені тарифи.

Адвокати скаржаться, що сторона, яка перемогла, заявляє про відшкодування з іншої сторони значної суми, які витрачені на їх послуги на підставі актів, договорів, а суд зменшує її в кілька разів за своїми власними алгоритмами та розумінням вартості (як по ціні так і по годинам) тих чи інших послуг. Але маємо враховувати, що не тільки в Україні, а і в інших країнах, які ми проаналізували, у суду нема задачі відшкодувати стороні, яка виграла, всі її затрати. Навіть не ставлячи під сумнів, що вони дійсно понесені, але ставлячи під сумнів їх необхідність та справедливість покладення на іншу сторону. Вирішення питання співмірності, обґрунтованості, справедливості тощо заявлених для розподілу витрат є рутинною процесуальною задачею суду. Суд, застосовуючи свій досвід, вирішує питання розміру цих витрат, багато в чому «умоглядно» (так, на думку сторони, витрати якої не покрито, такий розрахунок може здаватися несправедливим), але суд вирішує більш глибоку задачу – досягнення балансу між сторонами, справедливості, а ці категорії не мають математичного виміру.

В українському законодавстві регулювання питання погодження ціни договору про надання юридичних послуг є досить вільними, в тому числі, виходячи з погодинних ставок. Немає жодних імперативно встановлених ставок, тарифів, таблиць тощо та законодавчо закріпленого «максимуму» чи «розумних меж» вартості юридичних послуг, але це, звичайно, не означає, що не є обмеженими судові витрати, які покладаються на іншу сторону, в останньому випадку розумні межі судових витрат мають зіграти роль балансу між можливостями однієї із сторін на залучення «найліпших» і ролі суду для обмеження покладання відповідальності та грошового тягара на іншу сторону. Вважаємо справедливим, що клієнт, будучи готовим платити

юристам великі суми, практично не може перекласти тягар несення таких витрат на опонента, що програв, через визнання їх надмірними.

Висновки

У цьому дослідженні зосереджено увагу на правилах перерозподілу судових витрат у порівняльному контексті. У країнах ЄС основними джерелами судових витрат є: судові збори, гонорари адвокатів, експертів та перекладачів, витрати на виконання судового рішення. Важливим елементом забезпечення справедливого доступу до правосуддя, є право на належну правничу допомогу, яке забезпечується можливістю перекладання відповідних витрат на сторону, яка винна у порушенні прав інших осіб. Гонорари адвокатів є важливою частиною судових витрат, але такою, яку важко спрогнозувати наперед особою, яка вирішує питання звернення до суду та свої перспективи, окрім деяких країн, наприклад, німецьке законодавство містить таблиці мінімальних та максимальних гонорарів адвокатів, а австрійський закон установлює тарифи на послуги адвокатів, які необов'язкові, але вони є основою розрахунку відшкодування судових витрат стороною, яка програла, стороні, яка виграла.

Розмір витрат, понесених у процесі вирішення конфлікту, які сторона, яка виграла, може відшкодувати, тобто компенсувати за рахунок сторони, яка програла, відрізняється в різних країнах. У більшості країн розподіл витрат залежить від результатів судового розгляду. Кожна система має свою логіку: американське правило, яке залишає кожную сторону відповідальною за власні витрати, засноване на ціновій логіці – правосуддя як послуга, що надається учасникам процесу, має свою вартість, і, отже, всі сторони, незалежно від результату судового розгляду, повинні платити за доступ до цієї послуги. Англійське правило, яке передбачає, що сторона, яка програла, оплачує всі судові витрати, засноване на компенсаційній логіці, адже сторона, на боці якої закон, не повинна нести витрати на забезпечення правосуддя судом¹.

Щодо вільності встановлення гонорарів судових представників та можливістю їх перерозподілу у європейських країнах, зроблено висновок, що у більшості європейських країн сторони вільно формують вартість послуг (за винятком Німеччини, Австрії, законодавство яких містить тарифні сітки, що впливає на можливість стягнути тільки певну частину витрат стороні, яка виграла, якщо фактичний гонорар був вище). Але суд має право зменшити суми витрат, які відшкодовує сторона, яка програла, за критеріями розум-

---

¹ Study on the Transparency of Costs of Civil Judicial Proceedings in the European Union. URL: https://e-justice.europa.eu/sites/default/files/2012-12/cost_study_report_en.pdf?id=99bdd781-aa3d-49ed-b9ee-beb7eb04e3ce

ності та пропорційності. Також суди розглядають спробу позасудового врегулювання як показник добросовісності сторони.

Україна може бути віднесена до країн із досить детальним регулюванням судових витрат в процесуальному законодавстві, вільним визначенням вартості послуг адвокатів, можливістю покласти витрати на сторону, яка програла, наявністю механізмів реакції на недобросовісну поведінку перерозподілом судових витрат тощо. Можливість дискреції суду у вирішенні питань визначення пропорційності і розумності витрат бачиться нами обмеженою порівняно із всіма іншими країнами, які порівнювались в цьому дослідженні.

Стрімко розвиваються нові механізми фінансування судових витрат у судових процесах розвинутих країн: фінансування судових процесів третіми сторонами, угоди про умовну винагороду, страхування юридичних витрат.

Загалом цивільне судочинство засновується на принципі процесуальної відповідальності, а сторона, що програла, як правило, несе витрати на судовий процес в цілому. З іншого боку, суддя має право коригувати присуджену суму на основі принципів справедливості, що унеможливорює абсолютну автоматичність.

Можливість стягнення судових витрат зі сторони, що програла або, яка зловживає, – важливий інструмент досягнення справедливості в судовому процесі. Це механізм боротьби із сутяжництвом та іншим процесуальними зловживаннями. Встановлення високих ставок судового збору також може боротися із цими явищами, але воно однаково відсікає і «добрих», і «злих», ще на самому початку. Можливість перерозподілити витрати сторін – більш тонкий та справедливий механізм реагування на неправильну поведінку сторони в матеріальних відносинах (спір щодо яких привів сторони до суду) чи процесуальних відносинах. Суди мають використовувати передбачені процесуальним законом інструменти максимально широко задля сторін та й в інтересах правосуддя в цілому, зловживання не мають залишатися без реакції з боку суду та мають блокуватися в процесі розгляду справи (наприклад, накладення штрафу) і впливати наприкінці на економічні інтереси сторони, що зловживала.

Анотація

У дослідженні здійснено комплексний науково-правовий аналіз засад визначення судових витрат та їх розподілу між сторонами в низці зарубіжних юрисдикцій та Україні. Досліджено засади відшкодування судових витрат в Німеччині, Австрії, Франції, Італії, Великобританії, США та Канаді та зроблено висновок, що можливість стягнення судових витрат зі сторони, що програла або, яка зловживає, – важливий інструмент досягнення справедливості в судовому процесі, механізм реагування на неправильну

поведінку сторони в матеріальних відносинах чи процесуальних відносинах, що впливає на економічні інтереси сторони, яка порушила права іншої.

Проаналізовано законодавчі підходи щодо вільності встановлення гонорарів судових представників та можливістю їх перерозподілу в різних країнах. Порівняльний аспект дозволив обґрунтовано позицію, що Україна може бути віднесена до країн із досить детальним регулюванням судових витрат в процесуальному законодавстві, вільним визначенням вартості послуг адвокатів, можливістю покласти витрати на сторону, яка програла, наявністю механізмів реакції на недобросовісну поведінку перерозподілом судових витрат тощо.

Проаналізовано нові механізми фінансування судових витрат у судових процесах розвинутих країн: фінансування судових процесів третіми сторонами, угоди про умовну винагороду, страхування юридичних витрат. Досліджено законодавство України щодо визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу та їх розподілу між сторонами в Україні, виявлено проблеми та шляхи їх вирішення. Обґрунтовано необхідність удосконалення національного законодавства з метою забезпечення ефективної реалізації процесуальних прав.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне судочинство, доступ до правосуддя, судові витрати, зловживання процесуальними правами, відшкодування витрат, професійна правнича допомога, судова практика, оцінка витрат, гонорар

Keywords: civil procedure, civil proceedings, access to justice, court costs, abuse of procedural rights, reimbursement of costs, professional legal aid, case law, cost assessment, fee